

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

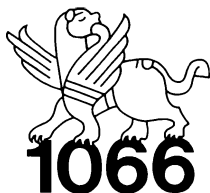

32. årgang nr. 3 2002

November

Tidsskrift for historie

Tidsskrift for historie

Adresse

c/o Institut for Historie
Njalsgade 102, 2300 København S
Giro 4 18 85 51
www.1066.dk

Ansvarshavende redaktør

Birgitte Holten, ph.d., Center for Virksomhedshistorie, Handelshøjskolen i København, 2200 København N
e-mail: holten@hum.ku.dk

Anmeldelsesredaktører

Kasper Elmquist Jørgensen & Trine Lassen
anmeldelsesred@1066.dk

Layout- & billedredaktion

Pelle Larsen & Christian Nicolaisen
layout@1066.dk

Redaktion

Benjamin Asmussen, Christina Ax, Martin Bork, Michael Gelting, Anne Katrine Gjerløff, Birgitte Holten, Pernille Ipsen, Kasper Elmquist Jørgensen, Pelle Larsen, Trine Lassen, Gunvor Simonsen, Mia Münster-Swendsen, Sniff Nexø, Christian Nicolaisen, Anders Holm Rasmussen

Ekspedition

1066
c/o Institut for Historie
Njalsgade 102
2300 København S
1066@hum.ku.dk

Priser

32. årgang:
Abonnement 4 numre kr. 185,-
Institutionsabonnement kr. 200,-
Udenlandske abonnenter kr. 200,-
Introduktionstilbud for studerende kr. 100,-
Løssalg pr. nummer kr. 50,-
Ældre årg. pr. nummer kr. 25,-

Tryk

Sat med New Caledonia Semi Bold 10,7 pkt.
Kandrup Bogtrykkeri, København
ISSN 0106-0627
Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.
Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

32. årgang nr. 3, november 2002

Ragna Heyn Olsen

„At forene det Nyttige og Fornøjelige med det Videnskabelige“ – Flytningen af Astronomisk Observatorium og Botanisk Have 1858-1874 3

Michael Langkjær

Pygmalion og Klio
– Mytætænkende selvliv i kontrafaktisk historieskrivning 16

Peter Henningsen

Helstatens halve historie eller historien om en stat, der vist aldrig har eksisteret – I anledning af et værk om „Firehundredeaarsnatten’s“ historie 30

Anmeldelser

Inga Floto: Dødsstraffens kulturhistorie. Ritualer og metoder 1600-2000
(Tyge Krogh) 38
Palle O. Christiansen: Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fester i 1700-tallets verden
(Martin Bork) 40
Henry Nielsen og Kjeld Nielsen (red.): Nabo til Nobel. Historien om tretten danske Nobelpriser
(Anne Katrine Gjerløff) 42
Sebastian Haffner: En tyskers historie – Erindringer 1914-1933
(Mark Mau) 44
Palle Andersen: Holocaust. Den tyske jødepolitik 1933-1945
(Dorthe Seifert) 46

Anne Katrine Gjerløff

Ecce Home (III): Pekingeseren og den afskyelige sne-mand bagsiden

Forsideillustration

Sagnet om Pygmalion fra den romerske digter Ovids *Metamorphoses* (da. Forvandlingerne) har gennem tiden inspireret tallose forfattere og billedkunstnere. Den velnok bedst kendte blandt sidstnævnte er den franske maler og billedhugger Jean-Léon Gérôme (1824-1904), hvis *“Pygmalion et Galatée”* er fra ca. 1892. Her – i Gérômes eget atelier! – er Galateas overgang fra sten til kød og blod blevet meget fint antydnet. En amor svæver i luften til højre. Maleriet findes i Metropolitan Museum of Art, New York. Illustration fra Hélène Lafont-Couturier, Gérôme, Éditions Herscher 1998, s. 89.

1066 henvender sig til alle historisk interesserede. Tidsskriftet indeholder artikler og anmeldelser om dansk og international historie, og stofvalget spænder fra oldtiden til samtidshistoriske begivenheder. 1066 ser det som en særlig opgave at viderebringe resultaterne af kandidatspecialer og ph.d.-afhandlinger. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt og udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til alment kulturelle tidsskrifter.

”At forene det Nyttige og Fornøjelige med det Videnskabelige“

Flytningen af Astronomisk Observatorium og Botanisk Have 1858-1874

I dag står 1. fase af det nye KUA-byggeri indflytningsklar på sit forblæste hjørne af Amagerfælled. Den midlertidige 1970'er udbygning af Københavns Universitet på forsvarets tidligere eksercerplads er blevet permanent og er oven i købet blevet opløftet til at skulle være portal for Københavns nye bydel, Ørestaden. Det er dog ikke første gang at Universitetets ønsker om udvidelse og mere eller mindre ukoordinerede ideer om byplanlægning og hurtig gevinst for statskassen er blevet kædet sammen. Området omkring Østervold huser en række institutioner, der umiddelbart ikke synes at have den store tilknytning til hinanden. Hvorfor ligger det gamle astronomiske observatorium og den tidligere polytekniske læreanstalt f.eks. praktisk talt midt i Botanisk Have? Placeringen var resultatet af kolde økonomiske hensyn, praktiske forhold og flere årtiers forhandlinger mellem Københavns Universitet, flere ministerier og Københavns Kommune.¹

Af Ragna Heyn Olsen, mag.art. i historie, tidl. studentermedhjælp i Teknisk Administration (TA), afd. Universitetshistorie, Københavns Universitet.

I begyndelsen af 1850'erne begyndte militæretatens greb om København så småt at løsne sig. Hvis byen skulle udvikle sig både fysisk og handelsmæssigt kunne det ikke længere ske indenfor de gamle voldes rammer. Demarkationslinjen blev rykket tilbage til søerne i 1852, og portenes funktion som toldbarriere ophørte med den fri næringslov i 1853. Fra Krigsministeriets side var man længe i tvivl om, hvorvidt de gamle renæssancefæstningsværker skulle bevares som en slags redoute for en ny fremskudt forsvarslinje. Man var derfor meget påholdende overfor at give tilladelse til at bygge på området mellem søerne og voldene. Efter koleraens hærgen i 1853 stod det dog klart, at byens hospitalsvæsen overhovedet ikke var tidsvarende, og at behovet for et stort epidemihospital måtte veje tungere end Krigsministeriets forskellige idéer om at holde fæstningsarealerne fri til evt. senere benyttelse eller frasalg til indtægt for militæret. Med Sundhedskollegiets og Indenrigsministeriets medvirken fik Køben-

havns Kommune tilladelse til at bygge et epidemihospital (1859-63) på Sortedamsagrene. Dermed kunne fæstningsglaciset ved Nørrevold af hensyn til smittefaren og hospitalets fri beliggenhed ikke bebygges med boliger. Kommunen havde ikke haft meget at skulle have sagt, da regeringen i 1857 tog beslutningen om at flytte flåden til Nyholm og frasælge Gammelholm til de højestbydende boligspekulanter. Anderledes skulle det være når det gjaldt et så stort område som fæstningsterrænet. Her ønskede kommunen direkte indflydelse for at sikre den iltfattede by ”grønne lunger” i form af offentligt tilgængelige parker, og hvis det kunne ske uden omkostninger for byens skatteborgere, ville det selvfølgelig være endnu bedre.²

Universitetets flytteplaner i 1850'erne
Også Københavns Universitet havde kig på fæstningsterrænet ved Nørrevold, og i løbet af 1850'erne begyndte man realiseringen af længe nærede planer om nybyggeri

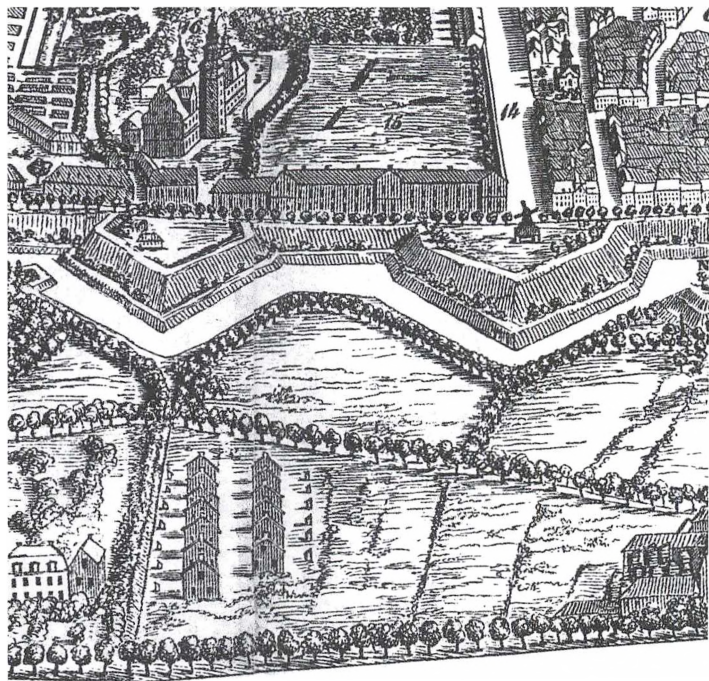
til de naturvidenskabelige institutter. Efter mere end 100 års kamp blev naturvidenskaberne så sent som i 1850 sidestillet med de klassiske universitetsfag med oprettelsen af det femte fakultet – det matematisk-naturvidenskabelige. Fakultetsstatusen i sig selv legitimerede, at man begyndte at investere Universitetets midler i nye bygninger til naturvidenskaberne, som indtil da var blevet klemte ind hvor der nu tilfældigvis kunne findes plads. Universitetets kemiske laboratorium havde f.eks. til huse i en nedlagt hestestald i baggården til Polyteknisk Lærestanstalt i Studiestræde.³ I 1855 forsøgte en byggekomité ved Universitetet at opnå Krigsministeriets tilladelse til at opføre et nyt kemisk laboratorium på Vestervold overfor Tivoli (1843), eller lige udenfor Nørreport på glaciset. Forhandlingerne førte ikke noget med sig, da Krigsministeriet på det tidspunkt ikke havde gjort op med sig selv om en indre forsvarslinje skulle bevares. Københavns Universitet måtte i stedet for købe to dyre indenbys grunde i Ny Vestergade 11 og lade husene ombygge til laboratorium.⁴

I løbet af 1857 faldt valget af en byggegrund til Kommunehospitalet på Sortedamsagrene, og samtidigt nedsatte Universitetets Konsistorium to flyttekommissioner. Den ene kommission skulle undersøge mulighederne for en evt. flytning af Botanisk Have fra Gammelholm. Her havde den ligget siden 1778, da Christian 7 havde foræret Universitetet Det kgl. Naturaliekabinet, Charlottenborgs tilstødende slotshave. Den anden flyttekomité skulle planlægge flytningen af Astronomisk Observatorium fra sine, rent ud sagt, kummerlige forhold i Rundetårn. Tårnet i sig selv var solidt nok og havde overlevet flere bybrande, men kirken var i en så sørgelig forfatning, at Københavns Universitet nogle år senere ligefrem måtte betale kommunen kompensation for at overtage patronatet for Trinitatis Kirke inklusiv Rundetårn.⁵ Som observatorium havde Rundetårn allerede i mange år stået ubrugt hen, for den astronomiske professor H.C. Schumacher (1780-

1859) var af de sidste to enevoldskonger blevet fritaget for at undervise i København. I perioden 1821-50 var den nordtyske by Altona ved Hamborg centrum for dansk astronomi. En forbedring af observatoriet havde været på tale siden begyndelsen af 1840'erne, og flere universitetskomiteer havde varmt anbefalet et nybyggeri frem for en besværlig ombygning af det gamle kirketårn. Da Universitetet i slutningen af 1850'erne stod for at skulle genbesætte professorembetet, måtte man stille Schumachers efterfølger, Louis Heinrich d'Arrest (1822-75) et helt nyt observatorium i udsigt for at lokke ham til København.⁶

Formanden for begge flyttekommissioner var professor i geologi Johan Georg Forchhammer (1794-1865) og han indså allerede fra starten, at de to institutioner kunne have glæde af hinandens naboskab. Observatoriet skulle beskyttes mod industribebyggelser og trafikrystelser, og Botanisk Have havde brug for ikke-forurenende naboer. På Gammelholm havde Botanisk Have allerede store problemer med nedfaldssod fra de nye kul- og dampdrevne småindustrier, som skød op overalt i København i de år. Københavns Universitet regnede med at kunne finansiere købet af en ny grund til både Botanisk Have og Astronomisk Observatorium ved at sælge sin have på Gammelholm. Regeringen var også meget interesseret i at få flyttet Botanisk Have. Allerede i 1852 havde Finansministeriet luftet den tanke, om Botanisk Have ikke bare kunne rykke til Frederiksberg snarest muligt, så værdien af Gammelholm kunne kapitaliseres. På det tidspunkt måtte en lettere rystet direktør for Botanisk Have, F. M. Liebmann (1813-56) pointere overfor regeringen, at man overhovedet ikke gik i flyttetanker, men der i mod forhandlede med kommissionen til Gammelholms bebyggelse om at udvide havens areal på Gammelholm.⁷

Med *Lov af 15. april 1858 om Flådens flytning og Gammelholms bebyggelse m.v.* var der dog ikke længere nogen vej udenom. Botanisk Haves flytning blev forceret ved lov, for regeringen var overhovedet ikke

Udsnit af prospekt over København af Konrad Seidelin, 1855 Bymuseet. "Sortedamsagrene" med kolera-epidemibarakkerne, hvor Kommunehospitalet blev opført. Bag dem Nørrevold glaciset med Rosenborg Bastion og Gothersgades mølle på Stadsøberstens Bastion.

Have, som husede de såkaldte "kgl. driverier,"⁹ der fungerede som højere læreanstalt for gartnere, eller at man kunne anlægge haven i nærheden af den nye kgl. Veterinær- og Landbohøjskole på Frederiksberg (1856).¹⁰ Havekomiteen var meget skeptisk indstillet overfor begge forslag. Ideen om Rosenborg Have blev

interessert i at bevare et grønt område på Gammelholm, og den senere massive overbebyggelse af kvarteret kom til at fremstå som et skræmme-eksempel på kortsigtet byplanlægning. Den primære hensigt med 1858-loven var at indtægterne fra Gammelholms salg skulle finansiere flådens flytning til Nyholm. Det var en finansieringsmodel, der i dag kan sammenlignes med den lov, som den tidligere regering fik vedtaget i 1999, der med et slag omdannede den selvejende institution Københavns Havn til et statsligt aktieselskab udelukkende for at muliggøre, at overskuddet fra frasalget af havnens ejendomme kunne tilfalde statskassen og finansiere anlægget af Ørestaden.⁸

Da Universitetet i 1857 nedsatte komiteen for Botanisk Haves flytning (herefter kaldet havekomiteen) lød Konsistoriums instruks, at komiteen i første omgang skulle tage stilling til om det i det hele taget var nødvendigt at flytte fra Gammelholm. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (Kultusministeriet) foreslog dog samtidigt, ud fra en form for moderne rationaliseringsprincip, der kunne være den siddende VK-regering værdigt, at man enten kunne flytte Botanisk Have til et hjørne af Rosenborg

behændigt forbigået med det argument, at det ville være synd for byens borgere, om de skulle nægtes adgang til dele af Rosenborg Have, og Landbohøjskolen blev forkastet under henvisning til, at Frederiksberg lå alt for langt væk fra Universitetet og Kirurgisk Akademi i Bredgade. Reelt ville et så nært samarbejde mellem Universitetet og Landbohøjskolen, som end ikke hørte under samme ressortministerium, også medføre uløselige faglige konflikter.¹¹ Botanisk Have var omkring 1850 primært en medicinsk urtehave til brug for undervisningen af medicin- og farmaceutstuderende, og offentligheden havde kun meget begrænset adgang. Ligesom medicinerne havde stillet sig meget skeptiske over afstanden fra Kirurgisk Akademi i Bredgade i forbindelse med et forslag om at bygge Kommunehospitalet så langt væk som på Vesterfælle,¹² ønskede man også, at Botanisk Have af hensyn til de studerende og personalet skulle ligge indenfor gåafstand til Universitetets øvrige lokaler i indre by.

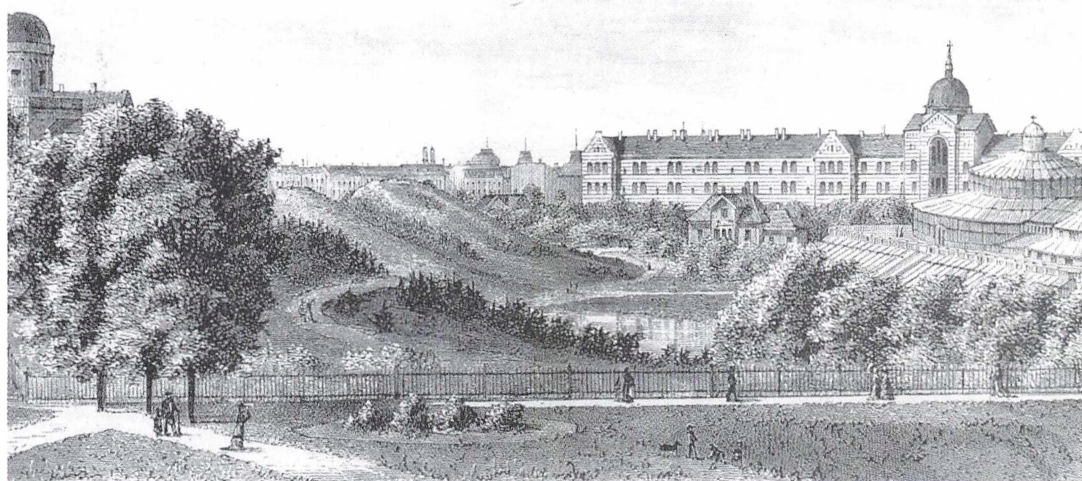
Universitetets køb af Rosenborg Bastion
Fæstningsterrænet og voldene var, set fra Universitetets synspunkt, det eneste fornuft-

tige sted at anlægge Botanisk Have. Hvad angik planerne om at bygge Astronomisk Observatorium på en af bastionerne stillede Krigsministeriet dog skrappe og potentielt meget dyre betingelser for at afgive brugsretten. Tilskyndet af Kultusministeriet undersøgte flyttekomiteerne for syns skyld et alternativt forslag om at flytte både have og observatorium til *Den brune Dyrehave* på den vestlige side af Frederiksberg Have. Begge komiteer var på forhånd enige om, at det lå alt for langt væk, men den botaniske gartner August Weilbach (1813-68) leverede den officielle forkastelse af arealet; det skrånede mod vest og havde allerede havde været kultiveret i hundredevis af år. Ligesom i Rosenborg Have var jorden ganske enkelt for udpint til at dyrke ”finere planter.” Også gartner Weilbach havde allerede i 1858 sat næsen op efter den jomfruelige muldjord på fæstningsterrænet.¹³

At Astronomisk Observatorium kom til at ligge på Rosenborgs Bastion og ikke en af de tilstødende hang sammen med, at Rosenborg Mølle var en nedbrændt ruin og derfor kunne købes for billige penge. Efter nogle drøje forhandlinger med Krigsministeriet om brugsbetingelserne til bastionen købte Universitetet i maj 1859 skødet på Rosenborg Mølle af møller Peter Langvad, som gladelig tilbød at nedrive ruinen som en del af aftalen.¹⁴ Universitetets ”fuldkomne ejendom” af Rosenborg Bastion var blevet godkendt ved kgl. resol. af 13. maj 1858 og var en næsten tro kopi af den aftale, som kommunen havde indgået med Krigsministeriet om retten til at bygge på Sortedamsagrene.¹⁵ Hvor hospitalet i krigstid kunne bruges som fremskudt fort, forudsat at kommunen betalte for en vold omkring det, indeholdt Universitetets aftale en klausul om, at Rosenborg Bastion aldrig nogensinde måtte benyttes til andet end ”videnskabelige formål.” Ophørte observatoriet med at blive brugt som sådan, skulle det nedrives på Universitetets regning, og militæret kunne til enhver tid kræve observatoriet sløjfet, hvis byens forsvar krævede det. De

to første betingelser var til at leve med, men den tredje betingelse var langt den alvorligste. Når fæstningens sløjfning engang i fremtiden endeligt blev vedtaget, skulle Universitetet holde militæret skadesløs mht. samtlige udgifter, forbundet med at Rosenborg Bastion jo ikke ville kunne bruges som jordfyld, når stadsgraven skulle kastes til. Det kunne godt gå hen og blive en meget dyr aftale, men observatoriekomiteen regnede med at der nok skulle vise sig en løsning. Den løsning, som observatoriekomiteen sigtede til, lå i forhandlingerne mellem havekomiteen, ministerierne og kommunen. Hvad angik Nørrevolds glacis var der andre interesser end militærets, som ville få større vægt i årene fremover, nemlig kommunens interesse i at få Botanisk Have anlagt som nabo til Kommunehospitalet.¹⁶

De 21 tønder land på Nørrevolds glacis
Observatoriet blev opført i 1859 samtidig med Kommunehospitalet og af den samme arkitekt Chr. Hansen (1803-83). Der skulle dog gå endnu 11 år før anlægget af Botanisk Have på glaciset kunne begynde i 1871. Den af Krigsministeriet i 1858 nedsatte *Sløjfningskommission* tog sig nemlig meget god tid med at undersøge, hvordan fæstningsterrænet kunne sælges med størst mulig indtægt for statskassen. Først i 1865 forelå Sløjfningskommissionens foreløbige bygningsplan, hvorved ca. 21 tdr. land (10 ha) af Nørrevolds glacis mellem Kommunehospitalet og Rosenborg Bastion var reserveret til Botanisk Have. Resten af fæstningsterrænet skulle sælges til Københavns Kommune. Skulle staten garanteres en vis indtægt, anså Sløjfningskommissionen det for sikrest at sælge fæstningens arealer til kommunen fremfor til private spekulanter. Egentligt ville Sløjfningskommissionen også gerne have, at Universitetet anlagde en zoologisk have på glaciset nu man var i gang. På det punkt havde man dog ganske overvurderet Universitetets evne og vilje til at bekoste gratis fritidsformøjelser for københavnere.¹⁷ De egentlige forhandlinger om

Vue over Nørrevolds glacis med den nyanlagte botaniske have set fra hjørnet af Østervoldgade og Sølvgade. Tegning ca. 1875 Bymuseet.

Universitetets overtagelse af glaciset gik i gang efter 1866. Først forhandlede havekomiteen direkte med Sløjfningskommissionens formand oberst C.W.L. Dreyer (1812-70) og var meget tæt på at få en aftale i hus. Konsistorium var dog ikke helt trygge ved om komiteen nu også forstod at vægte hensynet til Universitetets overordnede økonomiske forhold og indsatte derfor et par nye medlemmer i komiteen med økonomisk og juridisk kompetence – Universitetets kvæstor (økonomidirektør) F. Gede og den juridiske professor F.T.J. Gram (1816-71).

Fra statens side var man meget interesseret i at indgå et *mageskifte*, hvorved Universitetet kunne bytte sin botaniske have på Gammelholm for den nye grund på fæstningsterrænet. Selvom haven på Gammelholm kun udgjorde ca. 5 tdr. land, havde den stor værdi som byggegrund. Den nye grund på fæstningsterrænet var derimod underkastet alle mulige indskrænkninger om anvendelsen. Ligesom observatoriebastionen måtte Universitetet f.eks. aldrig nogensin-

de afhænde haven eller bruge den til andet end videnskabelige formål. Under pres fra Konsistorium var Kultusministeriet blevet overbevist om, at Universitetet burde kompenseres for økonomiske tab i forbindelse med den påtvungne flytning. Den gamle have var en personlig gave fra Christian 7 til Universitetet og et frasalg ville kunne indbringe Universitetet omtrent det samme beløb, ca. ½ million rdl., som det ville koste at anlægge den nye have. Pga. anvendelsesindskrænkningerne på fæstningsterrænet burde den nye grund ikke takseres som regulær byggegrund, men snarere som havejord. Udfra den almindelige årlige leje på haveparceller ved fæstningsvolden beregnede kvæstor Gede og kultusministeriet, at værdien af de 21 tdr. land var ca. 70.000 rdl.¹⁸ Havejordsargumentet vandt ikke særligt gehør blandt de øvrige involverede ministerier, som antydede at man evt. senere hen kunne give Universitetet ekstraordinære bevillinger fra statskassen for at kompensere for de forøgede driftsomkostninger.

Forøgede bevillinger, som selvfølgelig aldrig blev til noget. I sidste ende blev Kultusministeriet enig med Finansministeriet om, at Universitetet kunne få lov til at beholde en tredjedel af salgsudbyttet fra den gamle haves grund som kompensation for de meget store anlægs- og driftsudgifter forbundet med den nye have. De øvrige to-tredjedele skulle tilfalde statskassen som betaling for den nye grund. Universitetet så dog aldrig noget til sin tredjedel af indtægterne fra den gamle haves salg, for anlægget af den nye have og dermed afviklingen og salget af den gamle trak i langdrag til efter 1878, da Botanisk Museum på hjørnet af Gothersgade endelig stod indflytningsklart. Da havde de nationalliberale politikere som kultusminister Carl Chr. Hall (1812-88) og finansminister Carl Emil Fenger (1818-1884), som Universitetet havde lavet aftalen med i begyndelsen af 1870'erne, mistet deres betydning, og de nye højreministre så ingen grund til at håndhæve forgængerens aftaler.¹⁹

Lovhjemmel for mageskifte-aftalen mellem staten og Universitetet blev givet ved § 4 i *Lov af 4. juli 1867 om Demarkationsservituttens Afløsning, Fæstningens nedlæggelse m.v.* Ved at stille 2/3 af sin gamle have som vederlag fik Universitetet til gengæld indtil 21 tdr. land. ved Nørrevold inklusiv Rosenborg Bastion til at anlægge en botanisk have og et astronomisk observatorium. Det fremgik ikke af loven, at observatoriet for længst stod færdigbygget. Lov af 4. juli 1867 § 4 ophævede 1859-aftalen med Krigsministeriet om brugsretten til Rosenborg Bastion, og Universitetet slap for at betale kompensation til Krigsministeriet for manglende jordfyld til stadsgraven. Københavns Kommunes udbytte af lovens § 4 blev, at København uden nogen som helst omkostning for byens borgere fik en delvist offentlig tilgængelig park. Da Universitetet og regeringen underskrev den endelige mageskifteaftale i 1870, stillede kommunen også betydelige krav; haven skulle være en pryde for hovedstaden, og kommunen krævede indsigelsesret mht. bygningernes antal, høj-

de og placering. Kommunen kunne til en vis grad tillade sig at stille krav, fordi Universitetet af hensyn til havens rektangulære form var blevet nødt til at erhverve to af kommunens grunde, parcel nr. 114 F3 og 114 F4, der stødte lige op til glaciset. Disse to trekantede jordstumper var ikke en del af fæstningsterrænet, men såkaldte udenbys grunde, og de var stadig underkastet den gamle demarkationsregel. I henhold til Lov af 6. juli 1867 og købskontrakten mellem staten og Københavns Kommune af 29. okt. 1869, hvorved kommunen havde købt Københavns fæstning, havde kommunen overtaget militærets gamle rettigheder og forpligtelser og kunne således f.eks. kræve at vækst- og drivhuse ikke måtte være højere end Kommunehospitalet. Universitetet kunne enten vælge at betale den meget betydelige afløsningssum for demarkationsreglens løsen, eller bare indvilge i at gøre hvad der blev sagt. Sagen blev ikke gjort enklere da Finansministeriet, som i 1872 havde overtaget Krigsministeriets ansvar for fæstningsterrænets afvikling og salg, pludselig fandt på at demarkationsreglen på de to jordlodder kun kunne løses uden kontant betaling, hvis Universitetet gratis afstod til Kunstakademiet Charlottenborg en byggegrund til den nye udstillingsbygning. Dermed var de to jordstumper ved Farimagssvejen også mere end betalt.²⁰ Som en af den nationalliberale regerings argeste modstandere, venstremanden Christen Berg (1829-91), flere gange ytrede det fra Folketingets talerstol havde denne bytten rundt med jordstumper mellem Universitetet og Kultus-, Finans- samt Krigsministeriet og kommunen mest karakter af en rigtig dårlig studehandel. Lige så snart partiet *Det forenede Venstre* i 1872 havde det nødvendige flertal underkendte de også mageskifteaftalen af 1870 ved en tekstanmærkning på finansloven for 1872-73 § 10 stk. II3. Det forenede Venstre anerkendte nemlig ikke Københavns Universitet som en selvstændig institution med egne midler og rettigheder, og mageskifteaftalens karakter af en ejendoms-handel mellem ligeværdige parter var op-

hævet og reduceret til en omfordeling af nogle staten tilhørende grunde.²¹

Anlægget af en videnskabelig pryds- have – Brygger J.C. Jacobsen overtager styringen

Allerede længe inden gravearbejdet på glaiset gik i gang frygtede Konsistorium at havens anlægsudgifter ville komme til at overstige Universitetets formåen. Alt tydede på at havens primære funktion som videnskabelig-medicinsk nyttehaves ville blive overgået af offentlighedens krav om et almendannende pragtanlæg. Universitetet havde slet ikke brug for en Botanisk Have på 21 tdr. land, og man havde allerede i 1870 taget det forbehold, at 1/5 af arealet var reserveret som byggegrund til andre videnskabelige institutioner, allerhelst Polyteknisk Lærestanstalt, som siden sin oprettelse i professor H.C. Ørstedes embedsbolig i 1829 med tiden havde tilranet sig flere og flere af Universitetets ejendomme i Studiestræde og Skt. Peders stræde. Hvis Universitetet kunne skaffe plads til lærestalten andetsteds, ville attraktivt beliggende arealer i nær afstand til Frue Plads blive ledige til en hårdt tiltrængt udvidelse af undervisningslokalerne for de klassiske universitetsfag.

For at sikre at Botanisk Have kom til at opfylde de mange forskellige hensyn til både det nyttige, fornøjelige og videnskabelige havde kultusminister C. Chr. Hall i 1870 hvervet brygger J.C. Jacobsen (1811-87) til at bistå universitetsfolkene i at anlægge Botanisk Have. Stridigheder mellem botanikerne indbyrdes om udfærdigelsen af en haveplan²² havde vakt uheldig opmærksomhed hos den stadigt mere magtfulde venstreopposition i Folketinget. Ved at hente Jacobsen ind i havekomiteen håbede C. Chr. Hall at kunne tilfredsstille alle parter og ikke mindst skabe ro om projektet. Ro i Folketinget om Botanisk Have blev der aldrig, og da Venstre opnåede flertal i Folketinget i 1872 benyttede de det straks til at skære i de totale anlægsudgifter. Det blev nægtet Universitetet at modtage yderligere fonds-

midler fra Kommunitetet,²³ og Venstre tvang Universitetet til at betale for resten af havens anlæg med dets egen opsparede formue.²⁴ Anlægsårene 1870-74 var præget af den konstante trussel om nedskæringer, dyrtid, strejker og stigende lønninger. Kombineret med manglende samarbejdsvilje fra kommunens side til f.eks. at bekoste og fremskynde nedrivningen af Gothersgades Mølle på Stadsøberstens Bastion, hvor Botanisk Museum skulle opføres, og intern splid i komiteen om haveplanerne, var det faktisk noget af en bedrift, at det lykkedes at gennemføre flytningen af Botanisk Have. Det kunne ikke forventes af f.eks. den botaniske professor, at han evnede at hundse rundt med vrangvillige håndværkere, og den daglige ledelse blev derfor lagt i hænderne på J. C. Jacobsen. Om nogen havde Jacobsen nemlig erfaring med større anlægsprojekter (f.eks. sit eget bryggeri og genopførelsen af Frederiksborg Slot), og han blev formand for den underkomité, der varetog alle de praktiske arbejder. I perioder vikarierede han også for havekomiteens formand, Botanisk Haves direktør Johan Lange (1818-98). Under Jacobsens til tider hårde hånd blev anlægget af Botanisk have på trods af alle odds færdig i sommeren 1874. Jacobsen havde en levende interesse for at haven kom til at leve op til de skønheds-mæssige målsætninger, og han havde trofaste allierede i to af underkomiteens øvrige medlemmer, slotsgartner Tyge Rothe (1834-87) og landskabsgartner Henrik A. Flindt (1822-1901). Sammen udgjorde de et enigt trekløver mod havekomiteens øvrige medlemmer, når det gjaldt om at beskytte især palmehuset mod videnskabsfolkernes idéer om hvad der var praktisk og nyttigt, men måske knap så pynteligt. Den botaniske gartner Th. Fridrichsen (1827-1907) var f.eks. ikke tilfreds med Jacobsens og Rotheres pompøse væksthustegninger, og han foretrak faktisk nogle mere traditionelle og billigere lave væksthuse frem for et krystalpals, hvad han også krævede at Kultusministeriet blev gjort opmærksom på. Da havekomiteens årsberetning af 1871 blev skre-

vet vikarierede Jacobsen for en sygemeldt formand Johan Lange. Jacobsen kunne derfor bare undlade at skrive noget om gartner Fridrichsens indsigelser for ikke at provokere en reaktion fra Folketingets venstrefolk, der i forvejen havde den opfattelse at palmehus-planerne var alt for luksuriøse.²⁵ Den botaniske professor Anders Sandøe Ørsted²⁶ (1816-1872) døde i sommeren 1872 efter kort tids sygdom, og ved den lejlighed enedes Jacobsen og den øvrige komité om at begrave et indsigelsesskrift mod både haveplan og væksthuse i havekomiteens eget arkiv. Ørsteds skrift blev dømt alt for kontroversielt, og sagen gik aldrig videre til hverken Konsistorium eller ministeriet. Professor Ørsted havde i længere tid følt sig tilsidesat af den øvrige komité. Han mente, at hans idéer om havens indretning var udgået på bekostning af de store væksthuse, som han anså for ganske overflødige når de kgl. driverier i Rosenborg Have lå lige overfor på den anden side af Østervoldgade.²⁷

Havekomiteen blev under J.C. Jacobsens ledelse lige lovlig egenrådig efter Konsistoriums smag, og i 1872 indsatte Konsistorium en af sine egne på formandsstolen, den juridiske professor Johannes Nellesmann (1831-1901). Det forhindrede dog ikke Jacobsen i at nedlægge veto mod både Konsistoriums og flertallets anbefalinger, da han valgte at indlemme Universitetets reserveareal i Botanisk Have. Både Jacobsen og de øvrige komitémedlemmer vidste udmærket, at anlægsprojektet ville falde fra hinanden hvis han trak sig. Jacobsens argument lød, at det ikke så særlig pænt ud at lade reservearealet stå ubeplantet hen, og man kunne i øvrigt aldrig vide, hvad det var for et monstrum af en bygning. Universitetet med tiden ville bygge på stedet. Jacobsens kritik kunne måske have sin berettigelse, når man i dag ser overbebyggelsen af Botanisk Have, men stik mod den almindelige opfattelse betalte J.C. Jacobsen faktisk hverken for havens anlæg eller for det imponerende palmehus. Anlægsudgifterne på næsten 400.000 rdl. blev udredt af Universitets egen

opsparede formue og af fondsmidler fra Kommunitetet. Jacobsens donationer var faktisk temmelig beskedne, hvad han også selv fremhævede i et brev til kultusministeriet. Hvis nogen skal fremhæves for deres indsats må det være entreprenørfirmaet Hüttemeier & Kern, som på trods af stærkt stigende omkostninger til materialer og løn stod ved den i 1871 indgåede licitationskontrakt og opførte palmehuset med tab for egen virksomhed. Prisen for palmehuskomplekset var 120.000 rdl., og oven i kom Jacobsens bidrag på kun 4.088 rdl. Dertil forærede Jacobsen asfalt og jernvaser til palmehusets terrasse, et springvand og for 2.500 rdl. møbler til Botanisk Museum.²⁸ At Jacobsen siden hen er kommet til at fremstå som havens store mæcen må tilskrives hans og ikke mindst sønnens Carl Jacobsens generelle ry som gavmilde velgørere, samt J.C. Jacobsens og Tyge Rothes udgivelse af plancheværket *Beskrivelse af Væksthuse i Universitetets botaniske have* i anledning af Københavns Universitets 400-årsjubileum i 1879.

D'Arrests forsvar af observatoriets tarv

Naboskabet mellem Astronomisk Observatorium og Botanisk Have var heller ikke helt uproblematisk i anlægsårene 1870-74. Fra at have ligget isoleret i udkanten af byen, tæt beskyttet mod vind og vejr og andre forstyrrende elementer af hovedvolden og høje træer, var Rosenborg Bastion fra det ene år til det andet blevet omdannet til en udsat knold midt i byens største byggeplads. Både de videnskabelige arbejder og dagligdagen for observatoriets beboere blev kraftigt forstyrret af niveaureguleringen af volden og Nørrevolds glacis. Professor D'Arrest var så generet af gadelarm fra Østervoldgade, som i 1872 blev udvidet til en bred boulevard, at han ikke kunne observere i fred før hen mod midnat.²⁹ Han var også bekymret over, at man ved at fjerne brystværnet på bastionens nordside ville destabilisere hele observatoriets fundament. Brystværnet levede desuden et uundværligt læ mod nordenvinden. Gartnerne Flindt og Rothe

mente derimod, at nytteværdien af brystværnet måtte ofres for effekten af at kunne beskue Chr. Hansens ”interessante observatoriebygning,” når man spadserede rundt på de offentlige stier i Botanisk Have.³⁰ Jacobsen mæglede i sagen, men d’Arrest havde mistet tiltroen til at havekomiteen også kunne varetage observatoriets tarv. Da han senere skulle beklage sig over de dårlige adgangsforhold til sin embedsbolig blandede han kultusminister C. Chr. Hall ind i sagen. En ting var, at de studerende ikke kunne forcere den mudrede sump, som pladsen foran observatoriet havde udviklet sig til. Værre var, at hans hustru var faldet og havde slået sig, og at hans mor og søster nærmest havde været stavnsbundne i professorboligen siden efterårsregnen havde sat ind.³¹ Helt galt blev det dog, da observatoriepladsen, der havde ligget ufærdig hen siden 1861, skulle ordnes så den passede til det fine naboskab med Botanisk Have. Professor ved Kunstakademiet Ferdinand Meldahl (1827-1908) udarbejdede i 1872 en plan, hvorefter en statue af Tycho Brahe skulle omkranses af en offentligt tilgængelig spadseresti med siddepladser, alt sammen lige udenfor observationsrummene. Da havde d’Arrest fået nok; observatoriet var ikke en pyntegenstand som arkitekter og gartnere kunne indpasse efter forgodtbefindende, men en bygning fyldt med følsomme instrumenter opført med et rent videnskabeligt formål for øje. Harmdirrende beklagede d’Arrest sig til Konsistorium, som gav ham ganske ret i, at hvis der skulle opstilles statuer og deslige måtte det blive udenfor observatoriets grund. Konsistorium fratog herefter havekomiteen ethvert ansvar for observatoriepladsen, men brygger J.C. Jacobsen kunne nu ikke lade være med at blande sig alligevel. Han løste problemet til glæde for alle parter ved at overtale borgmester for magistratens 4. afd., D. E. Ehlers (1812-1893) til at rykke matrikelgrænsen mellem observatoriet og kommunens grundstykke ved Østervoldgade. Statuen kom til at stå på kommunens grund, og d’Arrest fik en smule privatliv.³²

Naturvidenskaberne rykker ud

Allerhelst havde brygger Jacobsen gerne set, at man havde sikret sig mod Universitetets planer om at udbygge i tilknytning til haven, da han frygtede at naboskabet ville skæmme hans smukke palmehus. Hverken kommunen eller staten kunne dog hjælpe universitetet med alternative, dvs. billige byggegrunde. Derfor forblev resultatet, at de ekstra tdr. land blot få år efter Jacobsens død blev brugt til det formål, som Universitetet havde erhvervet dem til, nemlig samlingen af de naturvidenskabelige institutter og Polyteknisk Læreanstalt på ét sted. Størstedelen af reservede areal var endda af samme grund fra starten af matrikuleret særskilt fra det øvrige haveareal. Selv om byggegrunden matrikel nr. 159 af Nørrevold kv. på hjørnet af Sølvgade og Farimagsgade var stor, viste den sig ikke at være stor nok, da man i 1888 ville bygge både Polyteknisk Læreanstalt, Mineralogisk Museum, Kemisk Laboratorium samt et laboratorium til det botaniske studium. Da kommunen samtidig besluttede at anlægge Sølvtorvet og udvide Sølvgade til en boulevard, byttede kommunen og Universitetet et par gadehjørner; kommunen fik plads til sit nye torv og Universitetet fik en kommunal grund ved Østervoldgade, matrikuleret som nr. 134 af Nørrevold kv. På denne grund blev Mineralogisk Museum og Kemisk Laboratorium (i dag Geologisk Museum) bygget klods opad hinanden som nabo til Astronomisk Observatorium. Botanisk Laboratorium blev placeret i det modsatte hjørne ved Gothersgade-Østervoldgade i selve Botanisk Have, og Polyteknisk Læreanstalt kom til at ligge på Universitetets reservematrikel nr. 159 ved det nye Sølvtorv.

Uanset at Polyteknisk Læreanstalt kun havde fået Universitetets ejendomme i indre by til låns og at Københavns Universitet stod tinglyst som ejer af alle på nær én matrikel, som læreanstalten selv havde købt, var der stærke kræfter i Folketinget, der ønskede at også disse ejendomme skulle tilfalde staten og deres frasalgsfinansierede byggeriet af den nye læreanstalt. Efter at have

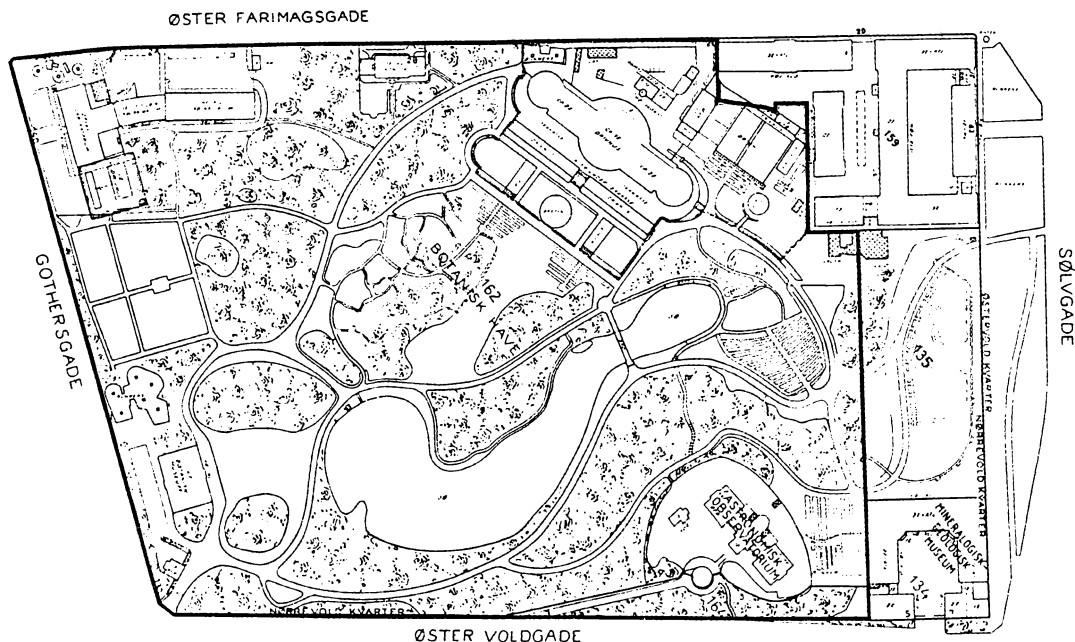
forhandlet om en bevillingsmodel i løbet af det meste af 1880'erne indgik Kultusministeriet et pragmatisk kompromis med Folketinget. Ud fra den betragtning at det var nemmere at opnå statsbevillinger til læreanstalten, som efter Folketingets mening havde en langt højere samfundsmæssig nytteværdi end Universitetet, adskilte ministeriet de to institutioners byggeprojekter fra hinanden både i fysisk og bevillingsmæssig forstand. *Lov af 1. april 1888 om Byggeforetagender ved Universitetet* bestemte at opførelsen af Universitetets kemiske laboratorium, Mineralogisk Museum samt Botanisk Laboratorium skulle betales af Universitetets kapitalformue. Midlerne til Polyteknisk Læreanstalt blev derimod bevilget af statskassen over finanslovene for 1887-88 og 1888-90. For at fremskynde byggeriet og for at undgå for megen blæst om ejerforholdet til ejendommene i Studiestræde og Skt. Peders stræde valgte Københavns Universitet at forære Polyteknisk Læreanstalt sin matrikel nr. 159 af Nørrevold kv. Dermed generhvervede staten i 1893 på læreanstaltens vegne den grund, som Universitetet i 1872 dyrt havde betalt med en gratis byggegrund til Kunstakademiet Charlottenborg. For at undgå at grunden ved en evt. senere fraflytning ville blive et aktiv for læreanstalten, som gratis havde erhvervet den på Universitetets bekostning, insisterede Universitetets kvæstor på, at den begrænsede anvendelse til "videnskabelige formål" blev lyst servitutstiftende på matrikel nr. 159 samtidigt med at læreanstalten fik skødet på matriklen.³³

Tilslutningen til det polytekniske studium voksede fortsat helt enormt og allerede i 1905 led polyteknikerne af pladsmangel igen. Til stor fortrydelse for både botanikerne, som mistede havens forsøgsareal, og i modstrid med brygger Jacobsens målsætninger om havens skønhedsmæssige værdier, udvidede læreanstalten denne gang ind i selve Botanisk Haves matrikel nr. 162 af Nørrevold kv., og palmehuset mistede sit grønne læbælte af popler. De stod bare i vejen og gjorde ikke længere nogen nytte,

når læreanstaltens nye tilbygning ville skærme palmehuset mod de værste vindstød. Som erstatning fik Københavns Universitet lov til leje kommunens tilstødende areal matrikel nr. 135 ud mod Sølvgade, men Botanisk Have betalte dyrt ved at skulle efterkomme kommunens krav om at udvide sine åbningstider for offentligheden og måtte også indsætte en ekstra adgangslåge ud mod Sølvgade, så københavnerne kunne skyde en nem genvej gennem haven.³⁴ Ved havens 100-års jubileum i 1974 lovede kommunen, at den lejede matrikel nr. 135 skulle blive en permanent del af Botanisk Have, og som led i et mageskifte mellem kommunen og staten blev Undervisningsministeriet i 1984 indskrevet i tingbogen som grundens ejer.

Efterspil

Den besværlige bytten rundt med Københavns Universitets ejendomme på Gammelholm og Nørrevold medførte, at Universitetet i 1878 måtte gå til retten for at få berigtiget adkomsten til Botanisk Have gennem en ejendomsdom.³⁵ Frem- og tilbage-skødning af de mange forskellige jordstykker var alt for dyrt og kompliceret og af samme årsag måtte kommunen ved samme lejlighed også få ejendomsdom på sine dele af det tidligere fæstningsterræn. At der i dag overhovedet kunne herske tvivl om, hvem der ejer Botanisk Haves matrikel, hænger sammen med at Universitetet i overensstemmelse med mageskifteaftalen af 1870 fik bevilget fri proces og retsagens omkostninger blev betalt af Kultusministeriet. Dommen lød derfor, at "Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, på vegne af Københavns Universitet" var ejendomsberettiget til Botanisk Have. Formuleringen er gennem tiden blevet fortolket meget forskelligt af retsskriverne, når de har foretaget ændringer på ejendommens blad i tingbogen, og på deklamationer ses det f.eks. hvordan Universitetet og ministeriet nærmest skiftes til at være opført som ejer. Sagen har også et pudsigt uløst efterspil af retshistorisk interesse; Polyteknisk Læreanstalt, eller Dan-

Kort over Nørrevoldglacisets nuværende matrikler fra KU, Fællesadministrationens arkiv. Botanisk Have - nr. 162, Astronomisk Observatorium nr. 162 og 164, Geologisk Museum - nr. 134 og den gamle polytekniske læreanstalt - nr. 159. Den ubebyggede matrikel nr. 135 er det areal, som universitetet fik lov til at leje af kommunen i 1905 som erstatning for den ret betragtelige del af matrikel nr. 162 universitetet måtte afstå til Sølvtorvskompleksets udvidelse.

marks Tekniske Universitet, flyttede først til Østervoldgade 10 og senere til Lyngby og i løbet af 1960'erne og 1970'erne overtog Universitetet brugen af Sølvtorvskomplekset. Typisk for tidens løse forvaltningspraksis faldt det hverken staten eller Universitetet ind at få udredet ejerforholdet til matrikel nr. 159 af Nørrevold kv. og i dag ejes Sølvtorvskomplekset retligt set stadig af Polyteknisk Læreanstalt. Det var netop den situation som Universitetets kvæstor i 1893 forsøgte at tage højde for, da han insisterede på at man en gang for alle fik udredet de indbyrdes ejerforhold mellem Universitetet og læreanstalten. Det skaber et problem, for læreanstaltens arvtager DTU er i dag en selvejende institution, der ejer sine egne bygninger, og spørgsmålet er da, hvem ejer egentligt Sølvtorvskomplekset?

Generelt kan man sige, at opførelsen af universitetsbygninger ikke var en statslig opgave langt op i det 20. årh. Helt op til omkring 1950 realiserede Universitetet sine byggeprojekter og ejendomserhvervelser ved

forbrug af kapitalformuen eller vha. donationer fra private fonde. Den sidste større bygning i Botanisk Have med opførelsen af Botanisk Centralinstitut i 1950'erne blev f.eks. finansieret af Marshall-midlerne. Ved den lejlighed var målet også fuldt for Københavns Kommune, som med stigende bekymring så på udbygningerne i Botanisk Have, og i 1958 fik kommunen lyst den servitut på Botanisk Haves matrikel nr. 162, at der ikke må opføres yderlige bygninger i haven uden kommunens samtykke. De sidste rester af Universitetets kapitalformue blev så sent som i 1956 investeret i ejendomme i indre by. Nogle af disse bygninger ejer Universitetet stadig den dag i dag. De fleste blev solgt til indtægt for statskassen uden protester fra Universitetets side i tiden efter Styrelsesloven af 1971 i takt med at bygningerne blev ledige, da de humanistiske fag flyttede til Amager. For tiden er en ny universitetsreform på trappene, og det debatteres ivrigt hvorvidt universiteterne, ligesom DTU, skal overgå til selveje så de

Pygmalion og Klio

Mytetænkende selvliv i kontrafaktisk historieskrivning

Erfaringer under udarbejdelsen af en kontrafaktisk historie om Johann Friedrich Struensees år ved magten 1772-92 har vist at mytetænkning rummer betydelige perspektiver for historieskrivning. Når kildegrundlaget er ufuldstændigt, finder mytetænkningen anvendelse som et middel til at strukturere historiske handlingsforløb. Selvlivet i et kontrafaktisk univers er ensbetydende med dettes evne til at udvikle sig helt på egne præmisser, som udspringer af det sjæleliv man har udstyret hver af fortællingens figurer med. Karakteren af dette sjæleliv bestemmes af handlingsmotiverende kernemyter og værdisæt hos de pågældende figurer i et dynamisk vekselspil med den i fortællingen beskrevne kontrafaktiske virkelighed. Det er brugen af mytetænkning til "ligesom Pygmalion" at indgyde sjælefyldte og selvliv ind i de kontrafaktiske historier, der gør dem til noget særligt inden for den mytologiserende litteratur.

Af Michael A. Langkjær, cand.mag. og ph.d., ekstern lektor ved Institut for Historie, Københavns Universitet.

Hvad er en kontrafaktisk historie? På internetsiden "Uchronia: The Alternate History List" introduceres kontrafaktisk historie således (oversat): "[Kontrafaktisk] historie er beskrivelsen og diskussionen af et historisk hvad-nu-hvis og dettes mulige følger."¹ Denne form for historieskrivning tager udgangspunkt i modstillingen af og valget mellem mulige alternativer til hvad fagfolk påstår er sket, er kendsgerning, er faktum. Den kontrafaktiske historieskrivning kaldes ofte mere uformelt "kontrafakta". Tit fremstilles det kontrafaktiske udviklingsforløb med fortælleglad finurlighed som var det et virkeligt stykke historieskrivning. De rundt regnet 2.200 kontrafaktiske fortællinger der indtil nu er skrevet, dækker praktisk talt alle epoker i verdenshistorien, helt tilbage til "Hvad nu, hvis månen ikke havde eksisteret?" (ca. 4,5 milliarder år f.v.t.) og frem til eksempelvis "Hvad nu, hvis Al Gore havde vundet i Florida?" (2000 e.v.t.)²

Til genrens klassikere hører to kontrafaktiske thrillere, William Gibson og Bruce Sterlings *The Difference Engine* (1991) og Robert Harris' *Fatherland* (1992).³ Hvad nu, hvis Babbage-regnemaskinen ikke blot var

forblevet på tegnebrættet, men dens mekaniske databehandlingspotentiale havde haft fuld udviklingsmulighed i 1800-tallets England? Hvad nu, hvis Hitler havde vundet verdenskrigen og vi i 1960'erne havde været underkastet Die Neuordnung Europas og levet i et Großgermanisches Reich præget af Alfred Speers monumentalarkitektur? I begge disse værker har man som i en ond drøm udtænkt de menneskelige konsekvenser af en kontrafaktisk videreudvikling af politiske og teknologiske projekter der aldrig blev fuldbyrdet. Men naturligvis behøver den alternative udvikling ikke kun at være til det værre.

At få dybere indsigt i en fortidig personligheds og begivenheds betydning i historien og afdække muligt upåagtede eller undervurderede tendenser i tiden bliver hyppigt anført som grunden til at beskæftige sig med kontrafakta. I ethvert udsnit af det historiske tidsrum eksisterer mulige alternative handle-mønstre som vil kunne føre historien over i en anden retning end den påståede faktiske. Og i de allerfleste tilfælde tager den kontrafaktiske fortælling udgangspunkt i det man har tolket som en historisk krise eller et vendepunkt i historien,

sådan som Struensee-intermezzoet (sept. 1770 - jan. 1772) gerne bliver opfattet. Hvilken betydning Struensee kunne have haft i historien kan man få besvaret ad en omvej, nemlig ved at stille spørgsmålet "hvad var der mon sket hvis *ikke* han var faldet?"⁴

Øjeblikket hvor historien skifter retning, kaldes af den kontrafaktiske histories udøvere divergens- eller afvigelsespunktet. Afvigelsespunktet ville i Struensees tilfælde være det øjeblik der faldt anderledes ud end i historiens virkelighed, således at gehejmekabinetministeren blev ved magten. En benådning på henrettelsesdagen d. 20. april 1772 kunne sagtens tænkes som et sådant øjeblik. Så ville Struensee ligesom Griffenfeldt være endt som statsfange. Men ud over at være en lidt halvtrist ende på affæren bliver vi ikke meget klogere end før om hvad det var ved Struensee der havde haft eller evt. ville kunne have fået betydning, endsige hvorledes han kunne have bragt det så vidt. Et kontrafaktisk tankeeksperiment bør kunne besvare spørgsmålet "hvad nu, hvis?" på en måde som åbner nye perspektiver for vores historieopfattelse. For mig at se måtte afvigelsen fra historiens slagte vej og over i det kontrafaktiske være forbundet med selve kuppet mod Struensee d. 17. januar 1772: enten havde dette kup slet ikke fundet sted, eller også var det i sidste øjeblik blevet afværget. Struensee var blevet ved magten og havde så for alvor kunnet vise hvad han dueede til i Danmarks-historien.

En kontrafaktisk historie ledsages ofte af en grundig faglig diskussion af baggrunden og sandsynligheden for det fremsatte historiske alternativ, skønt det for de fleste sikkert er de beskrevne følgevirkninger som har størst interesse. De ud fra denne betragtning mest vellykkede kontrafaktiske historier lader faglige overvejelser være implicite i en fortælling; en fortælling hvis primære formål er, ligesom science-fiction, at være tankevækkende underholdning. Her vil der blive sat fokus på hvordan sådanne fortællinger bliver struktureret handlingsmæssigt. Grundlaget er

mine erfaringer som forfatter til *Min Vilje er min Skæbne* (herfra: *Min Vilje*), en kontrafaktisk fortælling om Struensees 20 år ved magten 1772-92. Den udkom i foråret 2001, i antologien *En anden Historie – Ni alternative Danmarkshistorier*.⁵

Min Vilje er formet som en jeg-fortælling idet man forestiller sig at historikere har genfundet Struensees gemte og glemte memoirer – hans politiske testamente viser det sig! Hvordan fik jeg sat skik på figurerne og styr på handlingen i *Min Vilje*? Ja, hvordan bærer man sig i det hele taget ad med at skrive kontrafakta? Når man afviger fra fortidens virkelighed, er et af hovedproblemerne at den kontrafaktiske historieskriver afskærer sig fra pålidelige kilder m.m. i en sådan grad at man skulle tro at det måtte ende i den rene fantasi. Hvordan skulle det kunne være anderledes? Hvis ikke vi har kilderne, hvad har vi så at falde tilbage på? Hvordan udfylder man et historisk tomrum? Kontrafakta stiller os m.a.o. over for problemstillinger der får os til at tænke nærmere over hvad det er vi foretager os som faghistorikere og historieskivere. I det efterfølgende vil jeg vise hvad man i dette kildemæssige ingenmandsland kan gøre for at strukturere kontrafaktiske historiers handlingsforløb og *gestalte* (give konkret form og indhold til) et kontrafaktisk univers.

Kontrafaktiske scenarier

Kontrafakta bevæger sig på grænsen mellem faghistorie og fiktion. Netop *på grænsen*. På baggrund af vores erfaringer i noget universalt menneskeligt og v.h.a. vor fantasi afprøver vi grænserne for det mulige. Men i modsætning til den egentlige romanfiktion, herunder historiske romaner, holder vi os udelukkende til det, som kilderne tillader mht. de historiske figurer og deres handlemuligheder. (Det er bl.a. derfor, at de kontrafaktiske fortællinger som forekommer os at være de mest troværdige opererer i et relativt begrænset tidsrum efter afvigelsespunktet). Man hverken opfinder vigtige nye figurer eller introducerer allestedsnærværende fiktive helte som his-

toriske medaktører, som det sker eksempelvis hos Walter Scott eller Tolstoj.⁶

I grunden er der tale om tankeeksperimenter. Ved at kaste os ud i kontrafakta reducerer vi historien til en naturproces som vi genskaber i laboratoriet idet vi ændrer på nogle nærmere angivne betingelser. Man kan sige at vi udskifter et kemikalie, skruer op eller ned for bunsenbrænderen under kolben osv. Denne forsøgsaktivitet vil ofte munde ud i et kontrafaktisk historisk scenarie. Brugen af udtrykket scenarie om et fremtidsbillede eller en tænkt konkret fremtidssituation kendes fra international politik og fra fremtidforskningen. I kontrafakta bruges det om tænkte fortidige fremtidssituationer der tegner en alternativ udvikling. Som spekulative konstruktioner har disse scenarier unægtelig deres egen særlige tiltrækning: "Hvad *var* der sket hvis ikke Struensee var blevet henrettet?"

I *En Anden Historie* var der til hvert kontrafaktisk bidrag knyttet et efterskrift hvor forfatteren gjorde rede for sin kontrafaktiske scenarieteknik. Jeg kom ind på de forestillinger om den store historiske personlighed og den rationelle aktør der lå til grund for *Min Vilje*. I efterskriftet blev der også sagt lidt om ekstrapolationen, dvs. beregningen af fremtidsudviklingen af noget hvis udviklingstendens man kender, som 1700-tallets idémæssige strømninger i retning af et indskrænket monarki og parlamentarisme, eller som eksperimenter med de balloner og undervandsbåde der ved århundredets slutning endnu befandt sig på prøvestadiet. Det frække indgreb som kontrafaktiske historikere gør i vedtagne historiske sandheder, bliver paradoksalt nok opvejet af en forsigtig, afgrænset determinisme, en overbevisning om at alle ellers frie agents handlinger er bestemt ved en udvortes el. indvortes nødvendighed. Afgrænsningen hidrører fra en erkendelse af det umulige i at foretage beregninger af konsekvenserne af enhver mulig handling i en uendelig regres – det giver et for stort antal variabler i længden. Altså fortsætter mange kontrafaktiske spekulationer fra afvigelse-

sespunktet ud ad forholdsvis snævre, forudsigelige spor, og de er hyppigt ledsaget af kausallogiske eller erfaringsbegrundede diskussioner af de trufne valgs sandsynlighed. Men derved kan det let ende med at blive skematisk og to-dimensionelt, ja – og sjælløst. Hvilket er tilfældet med historierne i den af Niall Ferguson redigerede antologi *Virtual History* (1997).⁷ Jeg måtte tilføre *Min Vilje* noget sjæl.

Det jeg ikke fik sagt i efterskriftet til *Min Vilje* er, at jeg behandlede det kontrafaktiske stof som var det en skønlitterær fortælling. Jeg interesserede mig for hvordan vi kan puste liv i vore kontrafaktiske historier, således at de virker overbevisende autentiske – ligesom det sker i romaner og anden prosafiktion. Følgelig bestræbte jeg mig på at give det kontrafaktiske univers i *Min Vilje* et "selvliv", dvs. en selvstændig fremdrift. Et sådant selvliv gør sig gældende på to særskilte, men indbyrdes forbundne niveauer. På fortællingens niveau viser selvlivet sig ved at historien udfolder sig organisk ved en egen indre dynamik. På personernes niveau viser selvlivet sig ved disses opførelse som var de selvbevidste individer. I princippet ville den kontrafaktiske udvikling derved kunne føre sine egne historiske konsekvenser med sig.⁸

Er det mon fordi historikeren er så betaget af livet at han ønsker at udvide det levendes horisont til også at omfatte de døde? Fordi han er så meget en fjende af forgængeligheden at han ønsker at berøve den dens høst? Dette behov kan blive yderligere tilgodeset når man helliger sig kontrafakta: ikke nok med at historiens figurer bliver genoplivet, de får en ny livschance. Idet vi i vores scenarier giver historiens afdøde et nyt selvliv, påtager vi os rollen som Ovids sagnfigur Pygmalion.⁹ Denne billedhugger skabte en smuk statue af en attrået kvindeskikkelse som vakte til live som Galatea. Pygmalion kunne med sit særlige håndslag kun nå så langt. Han måtte have Venus til hjælp for at give Galatea sjæl, akkurat som der skal en ydre kraft – mytens magt – til for at forvandle vore kontrafakta

til noget med selvliv. Med Galateas hilsen til Pygmalion afslører hun sig som en integreret del af den store billedhuggers egen sjæl. Og som den store myteforsker, jungianeren Joseph Campbell engang har sagt: myte – det er inde i os selv.¹⁰ Det er blevet sagt af W.H. Auden at musen Klio symboliserer at det er myte der tegner menneskets rolle i historien og kaster lys over dets kamp med tiden.¹¹ I historien som i livet iscenesætter vi hele, sluttede begivenhedsforløb i en dramatisk ramme – en tragedie f.eks. Men hvad er det præcist vi iscenesætter? Og i vore fremstillinger af historien gør vi bestemte figurer og begivenheder til genstand for indplacering i en handling. Men med hvilke midler sætter vi tingene ind i et handlingsforløb? Svaret er at vi mere eller mindre bevidst iklæder hhv. vores historie og vore historiske aktører en mytologisk skikkelse.

Historie handler om individers selvbanede vej gennem et begivenhedsmæssigt tids- og mulighedsrum, og i den kontrafaktiske litteratur har man skam gjort fiffige, men ikke altid lige realistiske forsøg på at lade det alternative univers udfolde sig omkring aktørers evne og vilje til selvstændig, vilkårlig handling. Man har villet illudere tilværelsens tilfældighed, dens luner. Således foregår handlingen i Philip K. Dicks klassiker *The Man in the High Castle* (1962) omkring opslag i den kinesiske spådomsbog *I-Ching* inden aktørerne træffer vigtige afgørelser.¹² Men derved bliver de agerende reduceret til mekaniske komponenter, eller figurer på et skakbræt, spillere i en kortspilssekvens eller robotter der følger et bestemt regelsæt. Når spil bliver motivdannende, får de en foruroligende umenneskeliggørende virkning.¹³ Hvad bliver der så af de alternative sociale, politiske, økonomiske og ikke mindst de kulturelle, intellektuelle, spirituelle og psykologiske følger af den kontrafaktiske afvigelse? Og ikke at forglemme – hvor er sjælen og den frie vilje blevet af? Man kunne evt. ved helt at fravige reglerne slå et slag for den frie, ubundne vilje og for tilfældet. Et eksempel på

ophøjelse af tilfældet er *The Dice Man* (1971), hvis forfatter og hovedperson, Luke Rhinehart det lykkes at gennemføre dette forehavende ved at lade rafflingen overtage hans liv.¹⁴ “Terningemandens” ophøjelse af indskydelsen og tilfældet lider dog af en alvorlig inkonsekvens: man sætter nogle tilsyneladende tilfældige muligheder op, idet man i forvejen har begrænset spillefeltet til “det man gerne vil gøre” og “som man synes kunne være sjovt”;¹⁵ det er dybest set en anarkisk måde at forholde sig til sine latente impulser på. Man frigør sig netop ikke fra bl.a. den mytetænkning som skal blive vores hovedtema.

Kontrafaktiske scenarier skulle gerne kunne indeholde tilværelsesformer som er troværdige for den humanistisk indstillede historiker. Dertil behøves der et andet og større meningsindhold end det som spådomsbøger, spil og terningkast tilbyder. Det måtte gerne blive sådan, at de agerende fik en egen evne til selviagttagelse og indføling. Mon ikke dette lod sig gøre (tænkte jeg) ved at lade de kontrafaktiske figurer ytre sig lige så utvungent og lade begivenhederne få et lige så naturligt flow som det sker i historiske romaner og anden skønlitteratur? I fiktive fortællinger er det nogle universelle livstemaer og -motiver der tegner udviklingen i scenarierne. Disse temaer og motiver er implicitte. De kommer til udtryk i fortællingens figurer mens disse som aktører forholder sig til konkrete historiske situationer. Ved at typificere og repræsentere sådanne uafhængige livstemaer og -motiver, bliver det muligt for figurerne, aktørerne, at indgå i et dynamisk vekselspil med den kontrafaktiske virkelighed som er under udfoldelse i historierne. Historierne opnår derved det selvliv som gør dem troværdige og engagerende. Hvad er så kilden til denne livagtighed?

Mytetænkningens operationalisering

To historiske romaner af mytisk, allegorisk tilsnit, D.H. Lawrences *The Plumed Serpent* (1926) og Mika Waltaris *Sinuhe, ægypteren* (1945),¹⁶ henledte min opmærksomhed på

mytologiske og psykologiske arketyper og grundformers strukturering eller gestaltning af situationer og personlighedstræk i narrative fremstillinger. Myter udgør et snart sagt uendeligt fortællingsreservoir og da udtrykket "myte" bruges i flæng inden for en række forskellige discipliner, herunder antropologi og litteraturvidenskab, er det endt med at blive temmelig diffust.¹⁷ Allerede her bør jeg nok understrege, at min forståelse af myte er den psykologiske. Myter skal her ikke primært forstås som fortællinger der vil forklare verdens tilblivelse og indretning m.m. De mytiske skikkelser og fortællinger er derimod forsøg på fra menneskets side at få styr på følelsesmæssige behov og angst; en myte er en slags løsningsmodel eller et livsfacit hentet op fra underbevidstheden, svarende til drømme – det er her arketyper får betydning, men mere herom siden. Myterne hjælper os til at skaffe orden, struktur og mening i tilværelsen, således at vi bliver i stand til at håndtere verden i al dens umiddelbare kaos og meningsløshed. Mytetænkningen giver ikke et videnskabeligt nøjagtigt verdensbillede, men det er lige meget så længe vi tror den kan hjælpe; som bekendt kan troen flytte bjerge. Denne tragten efter orden retter sig altså mod psykiske tilstande der er karakteristiske ved mennesket som art.

Paraplybegrebet mytetænkning dækker over en særlig måde at tænke på i eksistentielle og narrative baner.¹⁸ Det er en tænkning som bunder i universelle sandheder og behov hørende til det at være menneske, altså en eksistentiel kraft.¹⁹ Hermed er der lagt op til en forsøgsvis præcisering af bestemte litterære mytebegreber – arketype, myte, mythos og mytologi – med henblik på et brugbart analyseværktøj i forb. m. kontrafakta.²⁰ Som oprindeligt beskrevet af C.G. Jung er *arketyperne* nedarvede billeddannende psykiske strukturer, der vedrører fællesmenneskelige livserfaringer og som vekselvirker med instinkterne i at styre vore handleimpulser.²¹ De giver anledning til de arketypebilleder, herunder symbolske tanker og forestillinger om overpersonlige

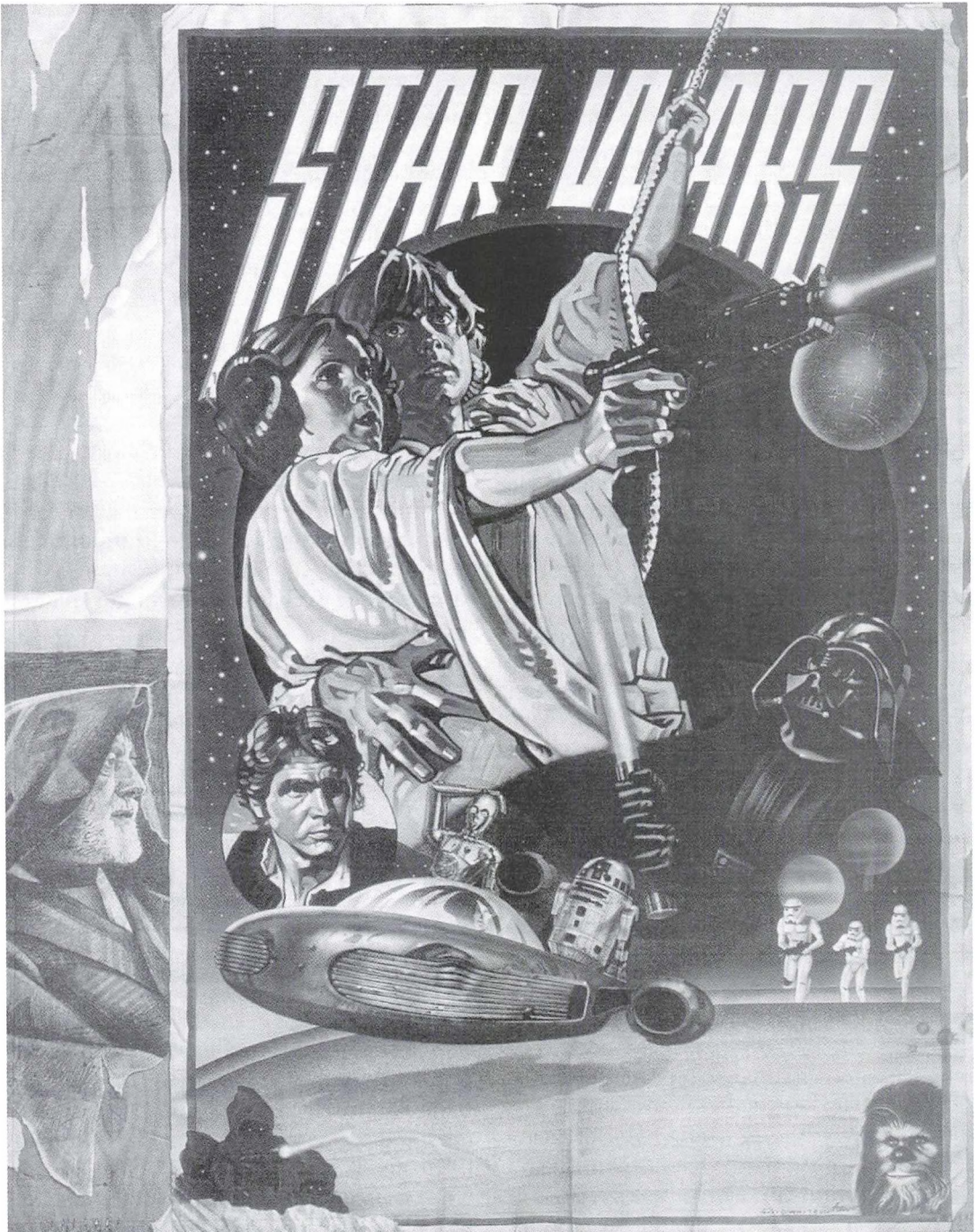
skikkelser, som uafhængigt af tid og sted går igen i drømme, myter og ritualer. (Det er et sådan arketyrisk motiv Struensee virkeliggør ved sin intuitive, mytetænkende gestaltning af sit selv som "lysbringer"). Hvor diskutabelt det end måtte være, tilslutter jeg mig helt Joseph Campbell i opfattelsen af den jungianske arketype som en dybdepsykologisk "hård" basis for al mytetænkning.²² Mytetænkning opererer på to forskellige, men beslægtede måder, nemlig narrativt strukturerende på fortællerplan og eksistentielt livsstyrende på aktørplan.

På fortællerplan anvendes særlige narrative strukturer eller litterære konstruktionsprincipper der har form af myter kendetegnet ved en sammenhængende, motiveret handling eller plot. Vi ser at der da må skelnes mellem myte og mytologi. *Myten* om lysbringeren bliver så den simple tekstuelle, narrative grundform. Som historielitterær figur opnår den kontrafaktiske Struensee i *Min Vilje* skikkelse og troværdighed alt eftersom han går i et med sådan en mytisk lysbringende fællesskikkelse. I deres simple og fælles grundform *kan* myter betragtes som helheder om hvilke man anvender udtrykket ledefigur eller ledemotiv. Det lader sig uden videre analogisere med leitmotif eller ledemotiv i musik.

George Lucas' film-epos Stars Wars er af flere sagkyndige blevet beskrevet som en nutidig mytologi opbygget omkring den klassiske heltrejse. Star Wars' helt Luke Skywalker er draget ud for at finde/overvinde sin far (Anakin Skywalker/Darth Vader) og redde galaksen, men egentlig for at finde og overvinde sig selv. I den her viste filmplakat ses de faste skikkelser på en sådan rejse "helten" (Luke Skywalker), "skæbne-budbringerne" (robotterne C-3PO og R2-D2) hvis ankomst sætter ridderfærden i gang, "den kloge vejleder" (Obi-Wan Kenobi) der viser vejen, "heltens ledsagere" (Chewbacca og Han Solo), "prinsessen" (Leia) som skal frelses og "ondskabens repræsentant" (Darth Vader). Samtidig er flere af figurerne arketyper; fx er prinsessen Luke Skywalkers "anima", dvs. hans ubevidste billede af det kvindelige, mens Darth Vader er Lukes "skygge" eller hans personligheds mørke side. Illustration fra Mary S. Bantam: Star Wars - The Magic of Myth, New York: Bantam Books 1997, s. 5.

Her genfindes hovedessensen i mit anførte postulat: myten er, eller kan gøres til, et ledemotiv, modsvarende f.eks. Wagners operamusik i *Lohengrin* eller *Parcifal* eller led-sagetemaerne til Darth Vaders og Luke Skywalker's figurer i *Stjernekrigen*.²³ Mytemotivet eller -temaet kan – afhængig af situa-

tionen – ligesom i musikken variere og nuancere sindsstemning og tone, men dog stadig være det samme. Man komponerer videre på et sådant tema med henblik på at lade det komme til udtryk i andre og nye sammenhænge. På tilsvarende vis hjælper mytetænkning os til at give vore kontrafak-

tiske fortællinger en motiveret fremdrift. *Mytologi* er (til forskel fra ovenstående tekstuelle, narrative *myte*) den litterære myte, dvs. myten omdannet til litteratur eller drama. I sin trodsige, teknisk-social-politiske frelsergerning over for danskerne bliver den kontrafaktiske Struensee delvis iscenesat som en Prometheus – med dennes “ildrovs” tragikomiske overtoner i overensstemmelse med den oldgræske litterære mytologiske tradition om samme hos eksempelvis Aischylos.

Det andet aspekt af mytetænkningens funktion er som nævnt den eksistentielt livsstyrende myte vha. hvilket man tematiserer de vilkår der tegner ens liv. Myter udstyrer os med nøgleklare, ikke historiske sande, men almenmenneskelige, universelt gyldige skabeloner. Sådanne myter med deres opvækkende kvasireligiøse magt betragtede både Schopenhauer, Nietzsche, Ibsen og Thomas Mann som handlingsmotiverende fiktioner.²⁴ Mann gik så vidt at han kaldte livet en konstant mytisk identifikation. Man lægger sit livsløb op ad en prototypisk formel eller et fortidigt levned som tiden har givet et mytisk skær. *Mythos* er betegnelsen for denne dynamisk aktiverende myte. Mytetænkningen bliver derved til et på aktørplan livsstrukturerende og -motiverende middel mod tilværelsens umiddelbare kaos og meningsløshed. Den kontrafaktiske Struensee forholder sig til dette aspekt af mytetænkningen under sin ballonopstigning, eksempelvis ved himmelfartens *imitatio Christi*, hvilket jeg andetsteds har forklaret nærmere.²⁵

I både narrativ og eksistentiel henseende vil mytetænkning som her beskrevet kunne danne forudsætning for personlighedens og begivenheders dynamiske vekselspil med de historiske vilkår i et kontrafaktisk univers. Der skal dog mere til end blot noget behovsrelateret, arketypisk og skabelonmæssigt for at kunne puste liv og sjæl ind i denne dynamik. Den må føres ud i livet af ideale typer, som ifølge Max Weber bliver brugt i historiografien som fiktive eller utopiske konstruktioner, idet de “tillader langt mere

præcise definitioner end det virkelige fænomen.”²⁶ Sådanne ideale typer indeholder et motiverende værdibegreb som de kan identificeres med; typerne bliver nærmest at forstå som personificerede værdibegreber. Dette gør den pågældende typefigur i stand til at udvikle sig og interagere med andre ligeså værdibestemte figurer på en konsekvent måde. Ved at lade de ideale typer “Herskeren” (Struensee), “Spillemageren” (chef for forlystelserne Enevold Brandt) og “Oprøreren” (prinsesse Louise Augusta) med deres indeholdte værdibegreber “Kontrol”, “Ballade” og “Trods/Frihed” spille med og mod hinanden, fik jeg bragt handlingen i *Min Vilje* på gлед. Det gjorde en spontan dialog mellem aktørerne mulig. Først da opnår det litterære kontrafaktiske univers sit selvliv.

Min Viljes myteforlæg

Inden jeg fortsætter diskussionen, skal vi se på nogle udvalgte eksempler på fortællings- og livsgestaltende mytik i *Min Vilje*. I *Min Vilje* indtager Struensee som sagt en Prometheus-lignende rolle, mens Louise Augusta er et prototypisk kvindeligt offer – en Proserpina, Andromeda eller Ifigenia, og Brandt er en slags trickster, en folkloristisk drilleånd svarende til Loke i den nordiske mytologi.

Mange myte-temaer handler om transformation, om at noget forvandles fra et til noget andet, eksempelvis om overgangen fra barn til voksen og om liv-død-genopstandelse. Andre myte-temaer hidrører fra ens trang til at forstå sig selv, sin stræben og sine eksistensvilkår, og her er kulturens opståen og dualismen mellem modsætninger centrale. Temaet “overgangen el. transformationen fra barn til voksen” udgør den indre substans af fortællinger om helteogter. Det er fortællinger om helte der rejser ud for at finde eller vinde noget (en gral f.eks.) og om de prøver de skal aflægge for at kunne forvandle sig og vende hjem fra togtet som frelser eller med den frelsende genstand. Gralstogtet er et kombineret helte- og (selv)frelsertogt. Tilsvarende

Myteforskeren Joseph Campbell (1904-87), som ses her bowle med sine studier fra Sarah Lawrence College i New York gav i *Levende Myter* (opr. *Myths to Live By* 1972, overs.: Karen Mathiasen, Haderslev 1973, s. 21) et vidunderligt eksempel på hvor udbredt den sympati-magiske tankegang endnu er: "Tagttag en hvilken som helst professor i filosofi, der spiller på en keglebane: se ham sno og dreje sig, efter at kuglen har forladt hans hånd, for at få den til at gå ind i keglerne." Illustration fra Stephen and Brian Larsen, *A Fire in the Mind – The Life of Joseph Campbell*, New York, etc.: Doubleday 1991, s. 316ff.

er Struensee i *Min Vilje* via prøvelser – hans opgør med sammensværgelsen mod ham og hans bestræbelser på at vinde folkets tillid – vendt tilbage til Danmarkshistorien som en genfødt frelsende helt. Han er blevet et om ikke bedre, så dog modnere politisk menneske.

Kimen til "lysbringeren" er, foruden (som vi har set) at man evt. måtte have denne i sig som iboende "arketype", den overbevisning at mennesket har tilegnet sig kultur ved fremmede instansers mellemkomst. Mennesket har måttet tilføres lys som en åbenbarelse eller en gave fra guderne; læren om brugen af ild er et klassisk eksempel. Troen på sådanne lysbringere er endnu så forankret, at nogle virkelig tror på E.T. og rumvæsener etc. der skal frelse en fortabt verden. Lysbringertemaet har været ophav til bl.a. den tidligere omtalte old-

græske mytologiske figur Prometheus. Ligesom den faldne engel Lucifer kombinerer han frelseren med "tricksteren". Ilden er jo tyvekoster! Denne mytologi er af den oldgræske digter Aischylos gjort litterær og tragisk. Ved at trodse Zeus og ved at vise sympati for menneskeheden begik Aischylos' Prometheus en hybris der nedkaldte nemesis og udløste hans tragedie. At han har dannet forlæg for Struensee i *Min Vilje* har jeg før været inde på. Den tragedieudløsende hybris består for den kontrafaktiske Struensee i to forhold. Dels er den danske befolkning ved hans virke blevet åndeligt forarmet og fremmedgjort. Dels har Struensee som helstatsfrelser måttet knuse sin datters unge hjerte. Det nyttede heller ikke at Struensee, som så mange i 1700-tallet, havde kunnet påberåbe sig Newtons Prometheus-lignende guddomme-

lige indsigt. “Lysbringeren” Struensee er på en gang den der har gjort oprør og den han vil have at andre skal se op til. Man skal se op til ham i kraft af det som han er blevet til pga. sit oprør, nemlig oprører og autoritet i én person.

Temaet liv-død-genopstandelse har fået betydning ved henvisning til plantevæksters livscyklus. Det er en arketypisk tænkemåde at der til styrkelse eller forbedring af givne betingelser hører et offer at et liv må lades for at livet kan bestå. Dette har i forskellige kulturer givet anledning til blodofre. Unge jomfruer ofres til jorden, floden eller havet med henblik på, via sympatisk magi, at hjælpe eller anvise guden-på-stedet i hvordan tingene helst bør foregå ude i naturen hvorfra man skaffer sit udkomme i den pågældende kultur. Liv-død-genopstandelses-temaet med dertil hørende offersymbolik har givet anledning til mytologiske fortællinger om Proserpina, Andromeda og Ifigenia i den græske sagnverden. Det er det mytiske offer/den mytologiske Proserpina der har dannet forlæg for Louises figur i optrinnet i “Marmortemplet” i *Min Vilje*. Den livsglade, yppige Louise var det unge håb der måtte ofres for helstatens skyld. Lutter myte er det jo ikke; der skete faktisk noget sådant i historien – at måtte ægte “den tørre, pedantiske” Frederik Christian af Augustenborg var også et “offer” for virkelighedens Louise! Dog ikke således at forstå at hertugdømmerne bliver lig med Hades, men behovet for at lade den unge jomfru ofre sig for livets, det være sig afgrødernes, dynastiets, nationens eller stammens beståen, rummer en urgammel symbolik.

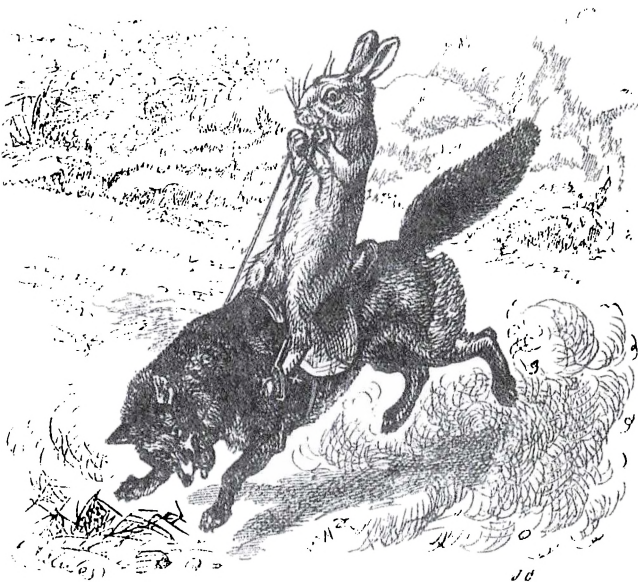
“Tricksteren” er den hvis overlistende opponens sætter ting på spil, således at den til enhver tid etablerede orden er nødt til at stramme sig an og tage vare på sig selv. Dermed holdes historiens hjul i gang. Tricksteren er sindbillede på den personlighed der i sin forening af det kaotiske, anarkiske og konfliktfremkaldende dog kan betyde forandring, fornyelse eller en ny start i forhold til det som er udlevet og ikke længere fortjener sin fortrinsstilling. Der er noget

ambivalent over figuren, og man kan aldrig vide hvor man har ham. Som sagt låner Brandt skikkelse til trickstertemaet i *Min Vilje*, da han tillader lidt “barok frivolité” i det ellers strengt neoklassiske kongelige teater-byggeri og da han og Louise trodsigt og næsvist skaffer sig adgang til ballonopstigningen. Brandts og til dels også Louises figurer har altså fået væsentlige og konstruktive trickster-roller: begge er i deres vilkårlige ballade- og oprørstrang med i det kontrafaktiske som talsmænd for tilfældets magt i historien. *Min Vilje* måtte nøjes med et relativt begrænset aktørforum. Den begavede og notorisk upålidelige adelsmand Schack Rantzau kunne – det ville være i den bedste overensstemmelse med fremstillingen af ham i den faktuelle historie – være blevet gjort til en trickster parallelt med Brandt; i *Min Vilje* var der bare ikke plads til flere af slagsen.

Lad mig så runde dette korte rids af mytikken i *Min Vilje* af med en mere overordnet betragtning. Lévi-Strauss forestillede sig at mytetænkningen altid arbejder ud fra en bevidsthed om dialektiske modsætninger henimod en løsning eller et forlig.²⁷ Myten skulle angiveligt bidrage med en rationel model hvormed man kan få bugt med modsætninger i en persons eller en befolknings oplevelse af verden og de slutninger de har kunnet drage af deres erfaring. De kontrafaktiske Struensee-*memoires* skulle dermed udtrykke forsøget på at få afklaret de indre og ydre modsætninger udløst af hans virke som arketypisk lysbringer. I det næste par afsnit skal de ovenfor anførte betragtninger omkring mytetænkningen problematiseres med henblik på historieskrivning som sådan.

Mytetænkende scenarietechnik

Man er sig normalt ikke det mytetænkende element i (kontrafaktisk) historieskrivning bevidst. Men eksempelvis Ernst Cassirer, Lévi-Strauss, Northrop Frye og flere andre har bemærket at mytetænkning er uløseligt forbundet med det overhovedet at kunne give en sammenhængende fremstilling af

bit sporerne i ham, og sådan gik det op og ned..." Illustration fra Joel Chandler Harris, *Uncle Remus and Nights with Uncle Remus*, London [1897], s. 31.

personer og hændelser.²⁸ Det hører til grundviden inden for litteraturvidenskab. Mens nogle få historieteoretikere såsom Hayden White har rettet fornyet opmærksomhed på mytens rolle i historieskrivningen,²⁹ er mytetænkningens oplagte scenarietechniske potentiale blevet helt og aldeles forbigået af den kontrafaktiske genres førende teoretikere.

Mytetænkningen har markeret sig langt stærkere uden for historiefaget. Det er bl.a. den som har givet det meget populære *Star Wars*-epos dets dramatiske tiltrækningskraft.³⁰ *Star Wars*' skaber, filminstruktøren og -producenten George Lucas, har i et interview selv gjort rede for brugen af mytologiernes elementer: "I was trying to take certain mythological principles and apply them to a story. Ultimately, I had to abandon that and just simply write the story. I found that when I went back and read it, then started applying it against the sort of principles that I was trying to work with originally, they were all there..."³¹ Det er nok de færreste bekendt at Lucas snusede til antropologiske studier inden han gik over til at lave film, og at han da var blevet stærkt

"Tricksteren" kendes bl.a. fra de nordamerikanske indianeres sagn om prærieulven "Coyote", fra de afroamerikanske dyrefabler om Brer Rabbit ("Bror Kanin") og fra det 19. årh.s jødiske komediers schnorrer – eneren, den udspekulerede rad kendetegnet ved sin hurtige, tunge, spottende kulde og uimodståelige evne til at forføre andre, gerne de magtfuldkomne undertrykkende, ved sin snak og hvis type siden er blevet til Snurre Snup. I folkloristen og forfatteren Joel Chandler Harris' (1848-1908) samling af de amerikanske sydstatssortes oprindeligt afrikanske dyrefabler *Uncle Remus* (1881) har Brer Rabbit set sit snit til at sætte sig på ryggen af sin plageånd Brer Fox: "Han forsøgte at kaste Brer Rabbit af sig, min-sanden! Men han kunne lige så godt have kæmpet mod sin egen skygge. Hver gang han krummede ryg jog Brer Rab-

påvirket af især den amerikanske myteforskning "grand old man" Joseph Campbells tanker om myters gennemgribende betydning for alt menneskeligt.³² Som Campbell har sagt: "Throughout the inhabited world, in all times and under every circumstance, the myths of man have flourished; and they have been the living inspiration of whatever else may have appeared out of the activities of the human body and mind."³³ Det gav Lucas en passion for myter der har fulgt ham livet igennem.

Grundlæggende stiller vi alle de samme spørgsmål mens vi er i færd med at leve vort liv. Det er i forsøget på at besvare sådanne spørgsmål at bestemte arketyperiske historier, myter træder til. Et realkritisk moment, hvori der indgår reduktion til generiske, varige, eviggyldige mønstre eller konstanter eller "det der (altid) sker", er nøglen til en forståelse af grundforbindelsen mellem poesi og prosa, myte og virkelighed. Myter, siger psykoanalytikerne, handler ikke om verden uden om os, men om os selv, om det der optager vores inderste tankeunivers mere end noget andet, om vores sjæleliv, som alt – tilværelsen og historien – jo til

syvende og sidst drejer sig om. Det er den menneskelige natur der bruges af os historieskrivere på en og samme tid realkritisk, dybdepsykologisk og mytisk som basis og udgangspunkt i den kontrafaktiske scenarieteknik, idet vi da sørger for – via mytetænkningen – at få sjælen og den frie vilje med. Det interessante er, om ikke det også er det vi gør, når vi skriver “rigtig” historie.

Myter rummer de fortællingsmæssige elementer der beskriver den menneskelige erfaring og den menneskelige lod på en sådan måde at de dels bærer gejsten fremad hos den som tilpasser myte og liv hinanden, dels giver den som begiver sig ud i et narrativt tomrum, en ryggradsstruktur af meninger hvorpå de løsrevne brokker af eksistens kan hægtes. Ud over at kunne knytte *Star Wars*' popularitet til nogle behov som er latente i os alle, måtte Lucas også fortælle historien, dvs. skabe meningsfuld handlingsmæssig sammenhæng dér hvor der ikke tidligere var nogen. Han måtte skabe et helt nyt univers. Hvilket bringer os tilbage til spørgsmålet jeg berørte tidligere, om hvordan man “udfylder et historisk tomrum” i et “kildemæssigt ingenmandsland”.

Al fortællekunst, hvad enten der er tale om digt og romanprosa eller om den faktuelle og kontrafaktiske histories litterære fremstilling, står over for den dobbelte udfordring at skulle frembringe og motivere det næste led i fortællingen. Man skal kunne give historien et indhold og kunne motivere indholdet og dermed få det til at bevæge en handling fremad.³¹ Uden en motiverende ryggrad bliver historieskrivning annalistisk eller krønikeagtig. Savnet af en sådan ryggrad vil ligeledes betyde at en kontrafaktisk historieskrivning ender med blot at være et kausallogisk referat af sandsynlige hændelsesforløb.

Spejlvendte handlingslutninger

Fascinationen ved historie er bl.a. at erfare hvordan man via forskning når frem til interessante kendsgerninger om fortidige ak-

tører og deres handlinger. Når også aktørerne har udfoldet deres handlingsaktivitet omkring en mytisk kerne, betyder det at der, uanset faghistorikerens status som videnskabsmand eller historieskriver, altid vil befinde sig et mytisk element i hans arbejdsfelt. Det får nogle bemærkelsesværdige konsekvenser.

Jeg fremkommer nu med dette postulat: “Kontrafaktisk historie tager udgangspunkt i eksisterende, men afbrudte litterære historiefremstillinger, og i det omfang al historieskrivning bygger på mytiske styrende billeder med deres fællesmenneskelige arketyper, vil kontrafaktiske historier kunne projicere sådanne litterære historiefremstillinger ud i en alternativ fortidig fremtid ved at benytte disses mytiske styrende billeder.” Konklusionen er at man ved bevidst tilslutning til mytetænkning – den der findes såvel inden i som uden for en eksisterende historieskrivning – vil kunne opnå mere autentiske kontrafaktiske scenarier.

Betingelsen er at man indser ud fra hvilket mytemæssigt hjørne man er kommet. Dette skal så igen ses i lyset af at den kontrafaktiske scenarieteknik består i spejlvendte handlingslutninger. En historisk “kilde” har jo altid sit ophav i en fortidig handling, og man erkender karakteren af historiske handlinger ved at skrue fra handlingsresultaterne (kilderne) *tilbage* til ophavssituationen. Men i kontrafakta hvor vi skal til at fabrikere sådanne “historiske” handlinger/ophavssituationer praktisk talt fra grunden. Så i stedet spoler man nu fra de arketyperiske mønstre og mytiske prototyper man har sporet sig ind på i de eksisterende litterære historiefremstillinger, *frem* til en kontrafaktisk sandsynlig, mytebetinget handlemåde. Det sker vel at mærke først når man er blevet bekendt med hvilke mønstre og prototyper der måtte være på spil. Struensee er i langt de fleste litterære historiefremstillinger blevet fremstillet som en arketypisk “lysbringer”; ergo blev “lysbringeren” også ved med at besjæle Struensees handlinger som beskrevet i *Min Vilje*.

At en historie, der er ført over i kontrafakta, stadig forholder sig til sin oprindelige kernemytik, er nu slået fast. Når afvigelsespunktet er indtrådt, må denne kernemytik så kunne videreføres. Man vil enten bibeholde eller bevidst afstå fra mytikkens oprindelige fortællingsmæssige, dramatiske præg af det tragiske, komiske eller tragikomiske som er kendetegnende for aktøren i hans drama-rolle. Fordi det er historiefremstillingen med tilhørende kernemytik der i sit hele gør fordring på at være autentisk historie, bliver det også dette (hele) der sættes under et kontrafaktisk lys.

Det er slået fast at myter spiller en stor rolle i den litterære gestaltning af kontrafakta. Hvor går så grænsen for operationalisering af mytetænkningen i kontrafakta til forskel fra mytologiserende fiktion i almindelighed? Eric W. Herd har i "Myth Criticism: Limitations and Possibilities" underinddelt mytologiserende fiktion i fem grupper. Der findes ifølge denne litteraturforsker: 1) ren genfortælling af en traditionel myte, 2) genfortælling af en gammel myte fra en nutidig synsvinkel, 3) en moderne historie støbt helt ind i en traditionel mytes form, 4) alluderende, evt. præfigurativ brug af myten som forbilledmæssig illustration eller parallel til nutiden, evt. som ironiserende kommentar, og endelig at 5) forfatteren hævder eller hævdes at (ville) skabe en ny myte.³⁵

På basis af den på disse sider førte diskussion og min argumentation, kan jeg så til Herds opstilling tilføje: 6) *bevidst gestaltende brug af mytiske grundformer*. Præcist denne mytologiseringsform bliver brugt når man udvikler selvlevende kontrafaktiske scenarier til troværdige fortællinger. Man erstatter enten det rene mytologiske forlæg eller indpakker og udbygger den arketypiske grundform for fortællingen med en tilsætning af kildebelagte data og realkritiske slutninger. Endelig er der: 7) *ubevidst ibrugtagning af arketypisk, mytisk eller mytologisk struktur*. Da dette er det normale i al narrativ fremstilling, forekommer det også altid i kontrafakta.

Afrunding: vor kontrafaktiske Galatea

I det foregående er de litterære historiefremstillinger hvori man forsøger at levendegøre historieforskningens resultater, blevet belyst. Jeg har kædet dette sammen med den særlige form for levendegørelse af historien som den kontrafaktiske historiker tilstræber. Det har især været ved at sætte de historiske personligheder i centrum og lodde deres mytiske dybder at jeg har ment at kunne føre det historiske liv videre som et kontrafaktisk selvliv.

Inddragelse af mytetænkning er ikke den eneste mulighed for at opbygge kontrafaktiske scenarier. Men den forsyner os med en gestaltning af den fiktionelle historiske virkelighed som allerede længe har vist sin duelighed i digtekunsten og litteraturen, der jo ikke behøver at være sand i historisk forstand, men blot plausibel i en menneskelig set universel betydning. Med dette værktøj i baghånden kan vi stille vore kontrafaktiske aktører spørgsmålene *Qvo vadis?* ("Hvor gå du hen?") og *Qvo anima?* ("Med hvilken hensigt?") og forvente at få nogenlunde sammenhængende svar.

Vi har set at mytetænkningens betydning for historiografien træder så meget desto klarere frem ved at man skriver kontrafaktisk historie. Ved at føre historien videre ind i det kildemæssige ingenmandsland lærer man at påskønne mytens litterære, fortællingsgestaltende og -befordrende potentiale. Det er en form for skabende indbildningskraft vi tager i brug når vi skal tilvirke vores data til sammenhængende, livstro kontrafakta. Det er blot en mere ekstrem udgave af den udfordring alle historikere står over for. At skrive kontrafaktiske essays tjener mange vigtige formål; et af dem er blevet fremhævet her: at skærpe vores opmærksomhed om den mytetænkning som gør sig gældende i al litterær fremstilling af historien.

Michael A. Langkjær

¹ <http://www.uchronia.net/intro.html>; udprint taget 09/07/00. Denne enorme website udarbejdet af Robert B. Schmunk siden 1991 er langt

den bedste.

² Schmunk, *Divergence Chronology*, <http://www.uchronia.net/bib/cgi/diverge.html>; udprint taget 29/09/02.

³ William Gibson & Bruce Sterling, *The Difference Engine*, New York 1992 (1991); Robert Harris, *Fatherland*, London 1992; på dansk v/ Tage Dalsgaard som *Fædrelandet*, [Kbh.] 1992.

⁴ Se Alexander Demandt, *History That Never Happened – A Treatise on the Question, What Would Have Happened If...?*, 3d ed., rev., translated (opr. *Ungeschehene Geschichte: Ein Traktat über die Frage: Was wäre geschehen, wenn...?* Göttingen 1984, 1986) by Colin D. Thomson, Jefferson, North Carolina, and London 1993. To udmærkede danske introduktioner til kontrafaktagenren: Uffe Østergaard, *Hvad nu hvis ... – Kontrafaktiske hypoteser og "åbne" situationer i historie og historieforskning*, *Kritik* 127 1997, og Rasmus Dahlberg, Kleopatras Næse – Om kontrafaktisk historieskrivning som genre, s. 321 i R. Dahlberg (red.), *En Anden Historie – Ni alternative Danmarkshistorier*, Viborg 2001.

⁵ Michael A. Langkjær, *Min Vilje er min Skæbne – Johann Friedrich Struensees politiske testamente*. Dahlberg 2001 s. 62-135 (se note 4).

⁶ Sir Walter Scott (1771-1832) skrev fra 1814 til sin død en række historiske romaner, bl.a. *Ivanhoe* (1819); Lev Tolstojs (1828-1910) hovedværker *Krig og Fred* (1865-69) og *Anna Karenina* (1875-77) er begge historiske romaner.

⁷ Niall Ferguson (ed.), *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, London & Basingstoke 1997.

⁸ Kim Stanley Robinson, *The Lucky Strike*. Charles G. Waugh & Martin H. Greenberg (eds.), *Alternative Histories: Eleven Stories of the World as it Might Have Been*, New York & London 1986 s. 249-280 er et eksempel på en kontrafaktisk historie med "sjæl" og "selvliv". Bombeflyet "Enola Gay" forulykker og reserveflyet "Lucky Strike" skal bombe Hiroshima i stedet; den psykologiske skildring af den rædsel ved atombombens magt som bevirker, at bombeudløseren nægter at nedkaste den over byen er mesterlig.

⁹ Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses*, Liber X, 238-297. Geoffrey Miles (ed.), *Classical Mythology in English Literature – A critical anthology*, London & New York 1999 s. 332-449.

¹⁰ Om Joseph Campbell, se Robert A. Segal, *Joseph Campbell - An Introduction*, New York & London 1987. Om Campbells opfattelse af

myters centralitet, se Segal op. cit. s. 111-124 og Phil Cousineau, *The Soul's High Adventure: Campbell's Comparative Mythology* s. 3-18 i Kenneth L. Golden (red.), *Uses of Comparative Mythology - Essays on the Work of Joseph Campbell*, New York & London 1992. Om Campbell som jungianer: Segal op. cit. s. 125-35; Stephen Larsen, *Freud, Jung, and Campbell* s. 19-38 i K.L. Golden, op. cit.; John W. Tigue, *The Transformation of Consciousness in Myth: Integrating the Thought of Jung and Campbell* (ser. *The Reshaping of Psychoanalysis*, vol.4), New York 1994, *passim*.

¹¹ Jf. Lillian Feder, *Ancient Myth in Modern Poetry*, Princeton 1971 s. 176.

¹² Philip K. Dick, *The Man in the High Castle*, Harmondsworth 1965 (1962) s. 18; på dansk v/ Jørgen Beck Jensen, *Manden i den store fæstning*, [Kbh.] 1973.

¹³ John J. White, *Mythology in the Modern Novel – A Study of Prefigurative Techniques*, Princeton 1971 s. 125, note 15; Strother B. Purdy, *Solus Rex: Nabokov and the Chess Novel*, *MFS [Modern Fiction Studies]*, XIV, No. 4, Winter 1968-69, s. 379-395.

¹⁴ Luke Rhinehart, *Terningemanden* (opr. *The Dice Man* 1971, overs.: Mogens Boisen), Viborg 1988 s. 80.

¹⁵ Rhinehart (sst.), s. 102.

¹⁶ D.H. Lawrence, *The Plumed Serpent*, London 1974 omhandler Mexicos genrejsning i 1920'erne ved genindførelse af den aztekiske Quetzalcoatl-kult. Mika Waltari, *Sinuhe Egyptiläinen – Viisitoista kirjaa lääkäri Sinuhen elämästä n. 1390-1335 e.Kr.*, Porvoo 1945 (da. *Sinuhe Ægypteren – Femten Bøger om Lægen Sinuhes Liv c. 1390-1335 f.Kr.*, 1949, v/Inger Husted Kvan, 8. udg. Kbh. 1990). Se M.A. Langkjær, *Fra Ægypteninteresse til Ægypteninspiration i Sinuhe* (i Erik Christiansen (red.), *Arven fra Ægypten*, Bd. II, Århus 2001) s. 251-61.

¹⁷ Eksempler på dette hos White, *Mythology*, s. 32-75 (se note 13).

¹⁸ Sst., s. 3-31, 76-117.

¹⁹ Joseph Campbell, *Myths to Live By*, New York 1972 s. 88.

²⁰ White, *Mythology*, s. 32-75 som inspiration (se note 13).

²¹ F.eks. C.G. Jung's artikler i Richard Ellmann and Charles Feidelson, Jr., *The Modern Tradition*, s. 641-659 (se note 28); Frieda Fordham, *An Introduction to Jung's Psychology*, Harmond-

sworth 1991 (1953), s. 24-25, 27-28, 47-68; Pia Skogemann (red.), *Symbol, analyse, virkelighed – Jungiansk teori og praksis i Danmark*, København 2001 s. 320-321.

²² Campbell, *Myths*, s. 209: “they do exist and are the same all over the world”; s. 209-216 (se note 19).

²³ Sakurako D. Nielsen, *Filmmusik og Mytefortælling: En undersøgelse af mytisk filmmusik i Star Wars trilogien*, Speciale ved Musikvidenskabeligt Institut/Musikvidenskab, Københavns Universitet 2000.

²⁴ Campbell, *Myths*, s. 10 “life-supporting illusions”; s. 51 (se note 19).

²⁵ M.A. Langkjær, Teiresias og kontrafakta – om mytebaserede alternative fortider, *Den jyske Historiker*, Julenummer 2001 s. 41-42.

²⁶ Max Weber citeret i Alfred Stern, Fiction and Myth in History, *Diogenes* 42, sommer 1963 s. 106-7.

²⁷ Jonna Kjær, *Mytologik: En gennemgang af Lévi-Strauss’ myteanalytiske metode med henblik på en litterær applikation*, [Odense] 1977, s. 10ff.

²⁸ For diskussionerne hos centrale forfattere skaber af mytens strukturerende betydning i bl.a. fortælling, litteratur og historie kan følgende antologier varmt anbefales: Henry A. Murray (ed.), *Myth and Mythmaking*, New York 1960,

Richard Ellmann & Charles Feidelson, Jr. (eds.), *The Modern Tradition - Backgrounds of Modern Literature*, New York 1977 og Robert A. Segal (ed.), *The myth and ritual theory: an anthology*, Malden, Mass. 1988.

²⁹ Hayden White, Constructing Pasts, *Netværk for historieteori & historiografi*, Arbejdsrapport nr. 4, Juni 2001 s. 3-11.

³⁰ Jf. Maurice Phipps, The Myth and Magic of Star Wars (1983). Charles Champlin, *George Lucas - The Creative Impulse* London & New York 1992 s. 96.

³¹ Mary Henderson, *Star Wars - The Magic of Myth* New York 1997 s. 10.

³² George Lucas, *Interviews* (Sally Kline, ed.) Jackson 1999 s. 205; Tigue, *The Transformation*, s. 105-120 (se note 10).

³³ Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces* New York 1956 (1949) s. 3.

³⁴ Spørgsmålet om historiens litterære fremstillingsform - om hvorledes man binder brokker af historisk oplysning fra kilderne sammen fortællingsmæssigt ved at lade fantasien træde en til hjælp - voldte som bekendt Kr. Erslev hovedbrud tilbage i 1911; Kr. Erslev, *Historieskrivning* (Festskrift udg. af Københavns Universitet... d. 3. juni 1911, Kjbh. 1911.

³⁵ Kritisk omtalt hos White, *Mythology*, s. 51-52 (se note 13).

Helstatens halve historie eller historien om en stat, der vist aldrig har eksisteret

I anledning af et værk om “Firehundraarsnatten’s” historie

Af Peter Henningsen, ph.d., ekstern lektor ved Institut for Historie, Københavns Universitet

Danmark-Norge 1380-1814 bd. I-IV, Universitetsforlaget, Oslo & Akademisk Forlag, København 1998. (Bd. 1: Fællesskabet bliver til, 1380-1536 ved Esben Albrechtsen; bd. 2: Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648 ved Øystein Rian; bd. 3: Truede tvillingriker 1648-1720 ved Ståle Dyrvik; bd. 4: Nærhed og adskillelse 1720-1814 ved Ole Feldbæk). Pris pr. bind: 420 kr.

For nu snart flere år siden skrev historikeren Claus Bjørn et indlæg i *Fortid og Nutid*, hvori han beklagede sig over de mange festskrifter til bedagede historikerkolleger, som udkom i takt med runde 60- og 70-års fødselsdage. Han fandt, at festskrifterne dels opslugte uforholdsmæssigt mange fondspenge, som ellers kunne være gået til bedre formål og dels for det meste rummede bidrag af slet kvalitet. Decideret venstrehåndsarbejde skrevet i løbet af en weekend.¹ Det var nok de færreste, der i grunden var uenig med Bjørn, men traditioner er nu en gang traditioner og svære at komme til livs.

Når jeg her vælger at referere dette debatindlæg er det fordi, det i lige så høj grad kunne anvendes på den mani af pompøse samleværker, som har set dagens lys fra 1980'erne og frem til nu. I flæng kan nævnes *Dansk identitetshistorie*, *Det danske landbrugs historie*, *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, *Dansk toldhistorie*, *Dansk søfartshistorie*, *Den danske flådes historie*, *Dansk forvaltnings historie*, *De danske statsbaners historie* og i skrivende stund *Dansk udenrigspolitisk historie*, *Dansk skattehistorie* og *Dansk forsikringsvæsens historie*, som for tiden er under ud-

arbejdelse og udgivelse. Nu venter vi blot på monumentale værker om dansk indenrigspolitiks historie, dansk kirkehistorie, dansk arkivvæsens historie, dansk dit og dansk dat. Kun fantasien sætter grænser for kompileringen af denne type værker.

Til den stærkt voksende hob af samle værker føjer sig et mindre hav af nyproducerede byhistorier: Århus, Ålborg, Esbjerg og Roskilde har således fået hver deres monumentale byhistorie i løbet af 1990'erne – og flere byer står sandsynligvis for tur i de kommende år. Fælles for alle disse store projekter er den type af problemer, som Claus Bjørn anførte i sin kritik mod festskrifterne, nemlig: 1) at de har slugt uforholdsmæssigt mange penge i forhold til kvaliteten af det færdige produkt og 2) at der sjældent kommer noget ny forskning på den konto. Jeg vil ikke ligefrem kalde disse værker for venstrehåndsarbejde, men højrehåndsarbejde er det vist for det meste heller ikke – med visse undtagelser forstås – først og fremmest Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie.

En oplagt løsning til at højne kvaliteten af disse bøger ville være at hyre unge, uoprøvede – og ambitiøse – kræfter, i stedet for at forlade sig på ældre velmeriterede forskere, der allerede har skridtet deres territorium af og som ikke længere kan mobilisere den store gejst eller – måske vigtigst – den fornødne tid til arbejdet. I modsætning hertil ville unge forskere have behov for at meritere sig, og de ville med stor sandsynlighed have en friskere appetit på opgaverne. Men sådan forholder det sig som bekendt ikke. Det er altid de gamle, velprøvede kræfter, der trækkes af stalden, når et

nyt samleværk til ære for en eller anden institution skal kompileres. Dette gælder også det foreliggende værk om Danmark-Norges historie, hvor det er højt meriterede forskere, der har skrevet de fire bind – dog med den modificering, at bøgerne bestemt ikke forekommer at være venstre-håndsarbejde. Den faglige kvalitet fejler bestemt ikke noget i bøgerne om “firehundraarig natten”.

Firehundraarig natten

Idéen til værket blev, kan vi læse i forordet til seriens første bind, udklækket tilbage i 1985, da den norske historiker Knut Mykland i Det Kgl. Danske Videnskabers Selskab holdt et foredrag med titlen “Firehundraarig natten”. Titlen spillede på den traditionelle norske betegnelse for perioden 1380-1814, hvor Norge var i union med Danmark, Slesvig og Holsten. I foredraget stillede Mykland spørgsmålstegn ved den traditionelle opfattelse blandt nordmænd om, at Norge dels var blevet udsuget af danskerne i unionstiden og dels at landet var blevet regeret udefra henover hovedet på nordmændene. Mykland konstaterede i modsætning hertil, at Norge altid havde været et lavskattelend, at landets bondestand havde hørt til den frieste og mest velhavende i Europa og endelig, at landet bestemt ikke havde været ledet af udefrakommende danske embedsmænd, men derimod af indfødte, som ganske vist havde deres ophav i oprindeligt danske familier, men som med tiden var blevet naturaliserede nordmænd. Foredraget, der i øvrigt er trykt i *Historisk Tidsskrift*, mundede efterfølgende ud i en opfordring til historikerne om at revidere det forældede syn på Danmark-Norges historie ved at skrive en samlet historisk fremstilling af “fællestiden”.²

Idéen blev fulgt, og der blev afholdt et seminar arrangeret af “Fondet for dansk-norsk samarbejd”, hvor danske og norske historikere diskuterede sagen. Efterfølgende valgtes fra Danmark historikerne Ole Feldbæk og Kai Hørby og fra Norge Ståle Dyrvik og Øystein Rian til at skrive de plan-

lagte fire bind. Kai Hørby afgik imidlertid ved døden kort tid efter og blev derfor erstattet med Esben Albrechtsen. Dette er altså baggrunden for den serie på fire bind, der så dagens lys tilbage i 1998 og som nu – noget forsinket – anmeldes her i tidsskriftet.

Forsinkelsen har imidlertid gjort det muligt, dels at “fordøje” værket noget bedre og dels at få lejlighed til at reflektere noget mere over berettigelsen af et sådant værk. På den ene side er der ganske vist ingen tvivl om, at det er en god idé ikke længere at skrive de traditionelle rigshistorier, for i stedet at forsøge at beskrive de kompakte statsdannelse, der var en realitet i en fortid, som ikke kendte til moderne nationalstater og moderne grænsedragninger. Alene af den grund har værket sin berettigelse. På den anden side må man undres over, at man ikke har taget skridtet fuldt ud. For man har jo netop ikke beskrevet hele den fortidige danske statsdannelses historie, men stadigvæk kun en del heraf. For staten bestod jo ikke kun af Danmark og Norge, men også af Slesvig, Holsten, Island, Færøerne, Grønland m.m. Vi er med andre ord lige vidt. Blot er den fragmenterede Danmarkshistorie blevet en anelse mindre fragmenteret ved at få Norge inddraget. Men fragmenteret er den stadig, og det vil den vedblive med at være så længe det geografiske område, hvor en stor del af rigets befolkning levede – nemlig Slesvig og Holsten – stadig er udeladt af historien.

Netop dette punkt har den svenske historiker Harald Gustafsson anfægtet i en polemik med Øystein Rian i (Norsk) *Historisk Tidsskrift*. Gustafsson mener, at ideen med at skrive Danmark-Norges historie i udgangspunktet er anakronistisk: Blot fordi Danmark og Norge i dag udgør to selvstændige stater, mener man, at der er behov for en fælles dansk-norsk historie. Man kunne med lige så god ret plædere for, at der var behov for en Danmark-Islands historie eller en Danmark-Slesvig-Holstens historie: “Danmark” og “Norge” udgør ingen selvfølgeligelige enheder i historien. Man

kan ikke skrive en historie, som går ud fra at de i middelalderen var to "lande", i vor tids betydning, at de siden i nogle århundreder holdt sammen, stadig som to "lande" i uproblematisk betydning, og siden skiltes, som to parter i et parforhold...".³ I stedet for at klynge sig til den snart forældede nationalstatstanke burde man i stedet være mere konsekvent og skrive hele konglomeratstatens fælles historie siger Gustafsson.

Noget helt andet er, at forestillingen om den norske firehundredes års nat under dansk styre bunder i et historiesyn, der er fokuseret på den politiske historie som rigtig *historie*. Altså at historie er identisk med politisk historie. Betegnelsen "firehundredaarig natten" sigter nemlig til, at Norge i disse ca. 400 år var mørkelagt – landet havde ingen historie – for norsk politisk historie i dette tidsrum var lig med dansk politisk historie. Ud fra andre synsvinkler – sociale, økonomiske, kulturelle, demografiske mv. – havde landet derimod masser af historie, også under det danske styre, så hele forestillingen om en norsk firehundredes års nat har sin rod i et historiesyn, der giver politikken primat, og som af de fleste moderne historikere for længst er blevet henvist til en plads på det historievindskabelige museum.⁴

Over stok og sten

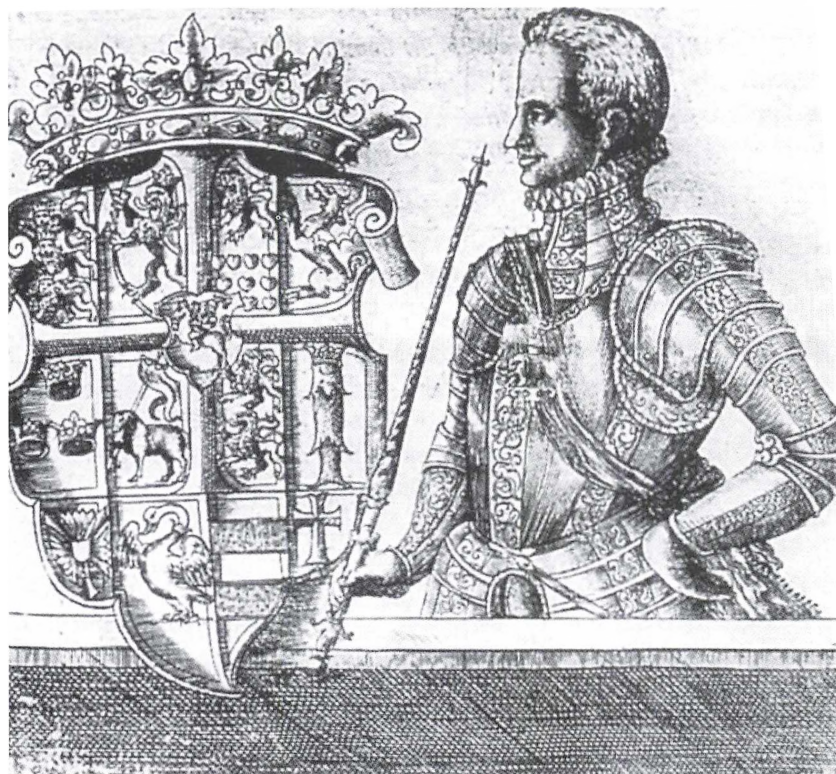
Men hvad handler de så om disse fire dansk-norske bøger, og hvordan er de opbygget? Første bind, der omhandler perioden 1380 til 1536 er forfattet af Esben Albrechtsen, lektor i historie ved Københavns Universitet, og den dansk-norske senmiddelalder, vi møder i første bind, er en middelalder med "patina", som Erling Ladewig Petersen bemærkede i sin anmeldelse af bogen i *Historisk Tidsskrift*.⁵ Albrechtsens fokus har først og fremmest været på det rent politiske spil, som dels førte frem til trestatsunionen mellem Danmark, Norge og Sverige i Kalmar, og dels den efterfølgende periode op til reformationen, hvor trestatsunionen led sit endelige nederlag – og hvor Norge ændrede status fra selvstændigt kongerige med

egget rigsråd til noget, der kunne minde om en provins i den danske stat.

Bogen er med andre ord en politisk-historisk afhandling med hovedvægten lagt på kongernes, bispernes og de adelige stormænds gøren og laden – og dermed også en bog, der bekræfter forestillingen om "firehundredaarig natten". Ind imellem de mange politiske forhandlinger, intriger og interskandinaviske forviklinger hører vi dog også lidt om handel og købmænd, hvorimod kirkelivet, bønder og almindelige borgere glimrer ved deres fravær, med mindre de da optræder som dekorativ kulisse for stormagtspolitik og bondeoprør (f.eks. Grevens fejde).

Det har da også været Albrechtsens hensigt først og fremmest at skrive en politisk-historisk afhandling om trestatsunionen mellem Danmark, Norge og Sverige, hvilket han åbent tilkendegiver i bogens forord. Og at han følger sin udstukne linie konsekvent op, skal der ingen tvivl herske om. Hvis vi overhovedet skal have nogen forståelse af, hvorledes de tre nordiske lande blev samlet til en union under Margrethe den 1. og "adoptivsønnen" Erik af Pommern, kan man da heller ikke komme uden om den storpolitiske historie (*high politics*), ligesom den trinvis opløsning af unionen i 14- og 1500-tallet heller ikke kan forstås uden den storpolitiske baggrund. Jeg kunne imidlertid godt ønske, at Albrechtsen havde været bare lidt mindre konsekvent og havde forsøgt at supplere den i øvrigt velskrevne bog med nogle social- og kulturhistoriske aspekter.

Men som sagt: Der er jo intet odiøst i at koncentrere sig om *high politics*, selvom jeg personligt gerne ville have haft noget mere "liv" ind i skildringen. Problemet ved den storpolitiske fremgangsmåde, som Albrechtsen benytter sig af, bliver nemlig, at læseren uvilkårligt får en opfattelse af, at der kun eksisterede konger, bisper og stormænd i senmiddelalderens Danmark-Norge, samt at disse eksisterede i et socialt og kulturelt tomrum. Der mangler det, som man vel kan kalde "interiører" eller miljø-

Danmark-Norge 1380-1814 er rigt illustreret. Her er det et ungdomsportræt af Christian 4. fra Øystein Rians bind II, Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648, s. 207. Våbenskjoldet symboliserer de riger og lande, kongen herskede over. Med udgivelsen af Danmark-Norges historie har vi imidlertid stadig ikke fået en samlet fremstilling af den komplekst sammensatte danske stats historie.

beskrivelser. Med andre ord sættes de aktive fyrster og prælater ikke ind i nogen social og kulturel sammenhæng, der gør dem til mennesker af kød og blod. De forbliver blot navne. På denne vis er bogen således meget gammeldags og traditionelt "patineret", hvilket yderligere understreges af periodiseringen, som er strengt kronologisk. Man skrider fra den ene politiske forhandling videre til den næste, kun afbrudt af lejlighedsvis oprør og småkrige, luskede tyske fyrster og enkelte svigefulde svenske adelsmænd.

Bedømt på sine egne præmisser synes jeg egentlig heller ikke, at afhandlingen er alt for vellykket, idet den sine steder har alt for meget karakter af ren opremsning af slag og andre begivenheder. Navne og årstal drysser ned langs siderne i en lind strøm, og det er derfor svært at holde koncentrationen fanget. Særligt slemt er det i bogens første del – "Forhistorien" – hvor Albrechtsen hastigt skitserer den politiske baggrund for, at der i det hele taget kunne opstå en fællesnordisk union. Det hurtige tempo er nær

ved at få læseren til at hive efter vejret, men det daler heldigvis side for side for til sidst at ende i et mere acceptabelt tempo, hvor det er muligt at følge med i begivenhederne. Problemet er blot at mange af disse begivenheder aldrig rigtigt fæstner sig, idet de ofte affærdiges på ganske få linier. Der skal jo være plads til det hele. Det ville med andre ord have klædt bogen, hvis forfatteren indimellem var stoppet lidt op og havde givet sig tid til fordybelse i nogle udvalgte emner. I stedet går det over stok og sten.

Institutioner og national identitet

Anderledes forholder det sig med bd. 2, hvor den norske historiker Øystein Rian i et langt mere adstadigt tempo skildrer den dansk-norske stats videre politiske og sociale udvikling fra reformationen til Christian 4.s død i 1648. Rians bog adskiller sig også fra Albrechtsens på andre måder. Han er for det første langt mindre fokuseret på storpolitiske forhandlinger og referater af disses forløb, og for det andet inddrager han den almindelige befolkning i langt større

udstrækning. Han gør langt mere ud af periodens interiører og aktøerne placeres i en social og til dels kulturhistorisk kontekst, der gør deres handlinger mere forståelige for en nutidig læser. Der skiftes i fokus fra Danmark til Norge på en naturlig og glidende måde, således at man som læser oplever konstellationen Danmark-Norge som et integreret hele. Hvor Albrechtsen behandler *high politics*, dvs. beskrivelser af "store mænds" forhandlinger og indbyrdes genvordigheder, behandler Rian den politiske historie i en bredere socialhistorisk sammenhæng, der kobler det politiske med det sociale, økonomiske og kulturelle. Synsvinklen er dog også i bd. 2 lagt politisk-historisk an.

Hvor Albrechtsens bog er bygget op på en støt fremadskridende kronologisk fortælling om storpolitiske intriger, er Rians bog opbygget omkring en strukturorienteret analyse fordelt over to tidsperioder. Første del behandler perioden fra reformationen 1536 til Christian 4.s magtovertagelse ved kansler Kaas' død i 1596, mens anden del strækker sig til kongens død i 1648. Inddelingen i to perioder virker fornuftig, idet de valgte tidsinddelinger afspejler, at Danmark-Norge i denne periode ændrede sig fra en middelalderlig feudalstat til en mere moderne magt- og skattestat, hvor beslutningsmyndigheden i større og større grad blev samlet i kongens og centraladministrationens hænder. Riget blev ensrettet og harmoniseret.

Rians bog er en alment oplysende og meget lødlig fremstilling om end den af og til mangler lidt "menneskeligt krudt" på grund af sin struktur- og institutionsorienterede tilgang. Det er, ligesom i den klassiske socialhistoriske tradition, en analyse af politiske og sociale institutioner, mere end det er en fortælling om fortidens mennesker på godt og ondt. Rians bog er således på sin vis lige så traditionel som Albrechtsens, om end traditionen er en anden. Dette afspejler sig også i Rians opfattelse af spørgsmålet om national identitet. Følte nordmændene sig som danske eller som

norske? Og havde menneskene i denne periode i det hele taget en opfattelse af "nationen" og "det nationale", som ligner vor. Rian synes at mene, at svaret er ja. Også dengang havde såvel nordmænd som andre en klar national identitet, der betød, at man f.eks. betragtede landet Norge som en selvstændig, homogen enhed, klart adskillig fra andre nationale enheder, som f.eks. Danmark og Sverige.

Dette punkt er blevet kraftigt imødegået af Harald Gusstafsson i det tidligere omtalte indlæg samt i en efterfølgende duplik, publiceret som svar på en replik fra Øystein Rian på Gustafssons første indlæg.⁶ Gustafsson mener kort sagt, at man ikke kan anvende denne tolkning, blot fordi datidens mennesker også anvendte begreberne "norsk", "dansk" osv. Begreberne havde muligvis et ganske andet indhold i 1600-tallet end de havde i 1900-tallet. Folk kan altså meget vel have ment noget ganske andet end vi, når de f.eks. fremhævede, at de var af norsk eller dansk nation. Jeg er ganske enig med Gustafsson i, at begreber ændrer indhold over tid, og jeg er ret sikker på, at dette præcis gælder disse nationale begreber. På den anden side er jeg heller ikke i tvivl om, at folk i 16- og 1700-tallet definerede sig selv som danske eller norske. Jeg tror f.eks. ikke på, at jyder først og fremmest betragtede sig som jyder før de var danske. Jeg tror at forholdet snarere var som i dag, hvor jyder bestemt definerer sig som jyder, men også som danske. Man er både jyd og dansker, ligesom man både er dansker og europæer. Men dermed ikke være sagt, at begrebet "dansk" i 1600-tallet havde det samme nationalromantiske indhold, som det senere fik.

Sociale strukturer

Tredje bind af Danmark-Norghistorien er skrevet af Ståle Dyrvik der, indrømmer han i bogens indledning, er noget af en "skifting". Med en norsk far og en dansk mor må han nemlig erkende, at han kan være tilbøjelig til at se sagen fra begge sider, noget den ældre norske historie bestemt ikke

gav sig af med. Denne latente kærlighed til det danske har ifølge Dyrvik selv ført til, at bogen er skrevet på bokmål – til glæde for danske læsere – og ikke på nynorsk, som angiveligt skulle være forfatterens yndlingsprog. Det takker jeg personligt Dyrvik for.

For danske læsers skyld er det derfor virkeligt godt, at Dyrvik overvandt sin indre nynorske skribent, for hans bidrag til serien er nemlig overordentligt vellykket og meget velskrevet. Selvom også Dyrviks tilgang til den store nordiske fortælling er politisk-historisk og strukturelt/institutionelt anlagt, glemmer han bestemt ikke de mange små gode sidehistorier og sidebemærkninger, som er med til at gøre historien levende og nærværende. Ofte kommer disse frem som små mere personlige kommentarer og vurderinger imellem det øvrige stof, f.eks. når han omtaler rangsystemet og Ladewig Petersens nu klassiske, men siden delvis forladte, påstand om, at standsamfundet ved enevældens indførelse blev afløst af et rangssamfund eller som når han kort og uden for mange dikkedarer tilslutter sig den engelske historiker Peter Burkes nu klassiske dikotomi elitekultur/folkekultur og erklærer, at dette teoretiske værktøj er glimrende til at forstå enevoldsstatens sociale ideologi med.

Bogen er opdelt i fire hovedafsnit. Første del omhandler tiden mellem Christian 4.s død i 1648 og enevældens indførelse i 1660. Behandlingen er traditionelt politisk-historisk (om end der ikke er tale om *high politics*) og vi hører om konflikterne mellem Frederik III og Rigsrådet, de forskellige magtkonstellationer og den første Karl Gustavkrig. Alt sammen noget der ender med stænderforsamlingen i Roskilde og rigsrådets og valgkongedømmets endelige fald. Bogens anden del følger den unge enevældes famlende gang mod gradvis konsolidering, centraladministrationens omstrukturering og hvorledes lokalstyret ændredes, f.eks. fra len til amter. Ligeledes skildres de store krongodssalg og domænestatens endeligt til fordel for en skattestat. Indimellem bliver der også plads til en præsentation

af de to rigers befolkninger dvs. adel, frie og ufrie bønder osv. samt de danske godssystemer og den norske mangel på samme. Med andre ord den sociale struktur.

Tredje del er viet til svenskekrigen 1675-79, udenrigspolitikken og den økonomiske politik i form af nye skatteobjekter – f.eks. nymatrikuleringen i 1680'erne af den danske landbrugsjord – og slutter af med et afsnit om Danske og Norske Lovs tilblivelse og, ikke mindst, to spændende og interessante afsnit dels om “enevældens kultur” og dels om “konge, embedsmænd og bønder”, der følger den nye embedsstands etablering. I fjerde del trækker det op til torden - den store nordiske krig 1709-20, og der rundes af med en oversigt over Frederik 4.s styreform og den virkelig personlige enevælde, således som den kom til udtryk i denne konges nærmest maniske trang til kontrol.

Bogen er mere end almindeligt anbefalelsesværdig, når man tager den sædvanlige kvalitet af denne type kompilationsarbejder i betragtning. Bogen er elementært velskrevet, giver en virkeligt god oversigt og kommer også med flere usædvanlige synsvinkler. Dyrvik afslører, at han ikke er ubekendt med den internationale kulturhistoriske litteratur og det er helt bestemt en stor styrke ved bogen. I mine øjne har vi ikke meget brug for *Gyldendals* og *Politikens Danmarkshistorie* bd. 8 længere, nu da vi både med Rians og Dyrviks bidrag har fået så kompetente fremstillinger af dansk historie i sin naturlige sammenhæng med den norske. Hurra for det.

Helstat eller konglomeratstat?

Sidste bind i serien – Ole Feldbæks bidrag om perioden fra 1720 til 1814 – holder den høje kvalitet, om end den er ganske anderledes i sin struktur og sine temaer, og selv om der kan gøres visse indvendinger mod forfatterens tolkningsramme og særligt mod hans kulturbegreb, der for mig forekommer ret snævert. Feldbæk behandler i bindet ikke kun Danmark og Norge, men inddrager også Slesvig og Holsten, og det er med til at gøre bogen til en virkelig helstøbt

fremstilling af rigets historie. Som i de øvrige bind er det dog primært den politiske historie, der behandles, men dette gøres til gengæld med et imponerende overblik og i den for ham vanlige virtuose stil: en let flydende pen og en særegen elegance, der osrer af overblik. Kun forekommer det mig, som nævnt, at hans kulturbegreb er noget smalt. For Feldbæk synes kultur at være lig med finkultur, og det kan virke lidt bedaget i en tid, hvor de fleste historikere er "konverteret" til det bredere antropologiske kulturbegreb – at kulturen altså refererer til menneskers handlemåder, tanker og normer, ikke til specifikke fænomener som teater, litteratur og den slags.

I det hele taget savner jeg, at Feldbæk går lidt mere ind under overfladen. Kun når det drejer sig om politiske og økonomiske aspekter trænger han dybere ned i stoffet og leverer solide argumenter, mens han ikke gør helt samme indsats med hensyn til de sociale og kulturelle. Her nøjes han for det meste med den blotte beskrivelse, i stedet for at sætte fænomenerne i sammenhæng med den politiske og økonomiske udvikling. Man får således ikke meget viden om, hvordan 1700-tallets Danmark-Norges sociale liv formede sig, hvilke normer der var gældende og hvorfor. Og særligt savner jeg en inddragelse af min personlige kæphest – den aristokratiske rangkulturs indflydelse på samfundslivet. Kun meget få nordiske historikere (og etnologer) har imidlertid beskæftiget sig med denne side af 1700-tallets kulturelle liv. Så forsyndelsen er tilgivelig, om end beklagelig. Vi må tilbage til Dyrviks bind for at få lidt information om rangsamfundet og dets sociale distinktioner.

Et andet punkt i bogen, som kan diskuteres, er Ole Feldbæks brug af begrebet "Helstat". Som Jens Degn har påvist i *Fortid og Nutid*, er dette begreb historisk set en betegnelse, der er møntet specielt på den stat, der fandtes i tidsrummet ca. 1848-1863, dvs. kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Det er således et begreb, samtiden selv specifikt benyttede om denne periode, hvor kongerigets for-

hold til hertugdømmerne havde nogle helt specielle karakteristika. Med begrebet "Helstat" hentydes her til, at Slesvig og Holsten havde en relativ høj autonomi, og begrebet betegner således en statsdannelse, hvor de enkelte områder har en vis autonomi. Dette havde Norge som bekendt ikke, og derfor var Danmark-Norge ikke en helstat i ordets begrebshistoriske betydning. Det var derimod en konglomeratstat, dvs. en stat bestående af flere mere eller mindre (eller måske slet ikke) autonome områder. Som Jens Degn siger, er det uheldigt at helstatsbegrebet i vore dage begynder at blive brugt i en betydning, som samtiden dels ikke kendte til og som dels, da det kom i anvendelse, betegnede en anden type stat end Danmark-Norge.⁷ Jeg så derfor hellere, at man brugte det begreb, som er almindeligt i den internationale forskning for denne type af statsdannelser, nemlig konglomeratstaten eller evt. den sammensatte stat (*the composite state*). Dette kan muligvis forekomme som en strid om kejserens skæg, men jeg synes nu, at Jens Degn har en god pointe: Der er allerede begrebsforvirring nok i dansk historieskrivning, så lad os ikke fylde mere på.

Alt i alt forekommer Feldbæks bog dog helstøbt, spækket med interessante informationer, og forfatterens viden om emnet er stort. Det er efter min mening en af hans allerbedste bøger. Og den erstatter efter min mening de relevante bind af *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*.

Til sidst blot et lille hjertesuk. Hvorfor har man egentlig valgt at skrive Danmark-Norges historie med udgangspunkt i politisk historie? Da statsdelene havde fælles regering, betyder det nemlig, at Danmark-Norges politiske historie i høj grad bliver identisk med det, vi allerede kender som Danmarks historie. Ganske vist er indenrigspolitikken forskellig fra Norge til Danmark, men udenrigspolitikken er den samme, og bindene får (særligt hos de danske historikere) et skær af at være skrevet før. Jeg tror, at det ville have været langt mere frugtbart, hvis man i stedet havde anlagt en

mere regionalhistorisk vinkel på historien. Hvis man altså havde beskrevet de forskellige geografiske områder, som Danmark-Norge bestod af og efterfølgende f.eks. fokuseret på forskelle og ligheder. Udgangspunktet kunne således med stor fordel have været social-, kultur- øko- og geografisk-historisk, ikke politisk-historisk. Så ville man også i langt højere grad have kunnet inddrage den righoldige lokalhistoriske forskning, der findes i Danmark og Norge, og man kunne have fået et virkeligt godt overblik over den højst uhomogene sammensætning af landområder, som Danmark-Norge udgjorde – ligesom kulturforskellene og kulturlighederne kunne have været fremhævet. Havde man anlagt denne vinkel havde det også givet virkelig god mening, at inddrage Island, Færøerne og måske endda Grønland, hvorimod dette i en politisk-historisk bog vil forekomme langt mindre indlysende.

Det tjener imidlertid ikke noget formål at kritisere forfatterne for at have skrevet en anden bog, end den man selv ville have lavet. De fire bind må bedømmes på deres egne præmisser, og på en sådan baggrund må projektet siges at være vellykket. Det er derfor lykkeligt, at man nu kan købe dem enkeltvis, og ikke nødvendigvis skal købe

dem alle, som der ved bogens lancering var lagt op til – i øvrigt en anden ulykke ved alle disse samleværker. De skal som oftest købes samlet og det har de færreste råd til. Derfor ender de for det meste som pompøse pynteværker på bibliotekernes hylder, ikke hjemme på folks bogreoler, hvor de hører til.

Peter Henningsen

¹. Claus Bjørn: Festskrifter - en tidens plage, *Fortid og Nutid* bd. 1, 1994, s. 74f

². Knut Mykland: "Firehundraarig natten", (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift* bd. 86, 1986, s. 225-237

³. Harald Gustafsson: Reflexioner över Danmark-Norges Historia, (*Norsk*) *Historisk Tidsskrift* bd. 78, 1999, s. 544

⁴. *Ibid.* s. 548

⁵. (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift* bd. 98, hf. 2, s. 411

⁶. Øystein Rian: Danmark-Norges Historie. Refleksjoner over Harald Gustafsson refleksjoner, (*Norsk*) *Historisk Tidsskrift* bd. 79, nr. 3, 2000, s. 376-383 og Harald Gustafsson: Identiteter i Danmark-Norge. Reflexioner över Øystein Rians refleksjoner över mina Reflexioner, (*Norsk*) *Historisk Tidsskrift* bd. 80, nr. 2, 2001, s. 267-270

⁷. Jens Degn: Hvad er helstaten? *Fortid og Nutid* bd. 3, 1999, s. 220-226

Dødens teater

Af Tyge Krogh, dr.phil., arkivar, Rigsarkivet

Inga Floto: Dødsstraffens kulturhistorie. Ritualer og metoder 1600-2000. Museum Tusulanums Forlag 2001. 192 sider. 198 kr.

Dødsstraffens uigenkaldelighed og fysiske afskyelighed har alle dage krævet legitimering med ritualer og forklaringer, der berører kernen i de religiøse og etiske værdier, der bærer samfundene. Derfor åbner en analyse af dødsstraffens historie for et spændende indblik i disse værdier og udviklingen heri. Dette har Inga Floto et skarpt blik for i sin lille bog om dødsstraffens kulturhistorie.

Forfatteren beskriver selv sin bog som fire punktnedslag og skitser til dødsstraffens kulturhistorie i den vestlige kulturkreds. Essayenes formål er først og fremmest en diskussion af forklaringerne på brugen af dødsstraf og dens udvikling, men de metahistoriske overvejelser suppleres med beskrivelser af udviklingen i brugen af dødsstraf, og illustreres med eksemplariske fortællinger om konkrete henrettelser m.v. sakset fra diverse fremstillinger. Den danske udvikling medtages også, men det synes først og fremmest at være med det formål at give bogens danske publikum en nærhedsfølelse. Med disse virkemidler har Inga Floto skrevet en læseværdig bog, der udgør en glimrende introduktion til de historiske diskussioner af dødsstraffens udvikling.

I det første essay præsenteres det tidlige moderne offentlige henrettelsesceremoniel. Vi får beskrevet de store offentlige henrettelser med mange tusinde tilskuere, de uhyggelige pinefulde straffe og efterfølgende udstillinger af de døde kroppe. Men især betoner Inga Floto de religiøse elementer i henrettelsesceremoniet: Den dødsdømtes hvide (lig)klædedragt, processionen med præster og salmesang ud til retterstedet, dialogen mellem præst og dødsdømt på retterstedet og forsikringerne om, at angrer den dødsdømte, så kommer sjælen i himlen efter henrettelsen. Disse elementer genfinder Inga Floto over hele Europa og i Amerika fra 1600-tallet og til godt op i 1800-tallet. På denne baggrund identificerer Inga Floto et fælles tidlige moderne henrettelsesceremoniel, der dels er religiøst dels stærkt ritualiseret.

Hvorfor dominerede så den religiøse iscenesættelse af henrettelserne? Her henholder

Inga Floto sig til James J. Megivern, som har analyseret katolske teologers overvejelser over dødsstraffen. Ifølge Megivern er de gammeltestamentelige krav om dødsstraf i virkeligheden uforenelige med det nye testaments kærlighedsbudskab. Denne uforenelighed søger de katolske teologer at dække over med metaforer om nødvendigheden af at amputere lemmer, der er gået koldbrand i, for at redde resten af legemet, og senere med det individuelle argument, at den dødsdømte gennem henrettelsen soner sin brøde og derfor redder sjælen. Denne filosofihistoriske forklaring forekommer dog ret fjernet fra henrettelsernes virkelighed. Hvor er den vrede straffende Gud henne, som truede samfundet med misvækst og ildebrand, med Sodoma og Gomorra, hvis ikke det skilte sig af med troldfolk, blodskændere og drabsmænd? Hvor er den magiske forståelsesramme henne, som prægede omverdensforståelsen i det tidlige moderne Europa? Jeg tror ikke forklaringen på det religiøse henrettelsesritual skal søges i en særlig kristen logik, der kan udredes filosofihistorisk. Den må snarere afdækkes med en historisk antropologisk indfaldsvinkel, der tager udgangspunkt i en fælles førmoderne frygt for, at forbrydelser vækker gudernes vrede mod hele samfundet. Derfor må forbryderne ofres for at genoprette forholdet til guderne.

Det er imidlertid det rituelle, som interesserer Inga Floto mest. Her diskuterer hun tre forklaringer på rituallet. Det er for det første den Foucault-inspirerede beskrivelse af rituallet som en politisk manifestation af fyrstens magt. For det andet er det det basale overgangsritual fra liv til død, hvor især Richard Evans argumenterer for lighedspunkterne til begravelsesrituallet. Endelig for det tredje er det Thomas Laqueurs forklaring af henrettelsesceremonien som et karneval. Han beskriver de ofte tumultuariske henrettelser i 1700-tallets London, hvor den dødsdømte var beruset og gjorde grin med sig selv og myndighederne overfor de store menneskemængder, der tiljubede den dødsdømte, der som narren i karnevalet gjordes til konge for en dag, men hvor så ordenen genoprettedes med henrettelsen. Inga Floto redegør klart og skarpsindigt for de forskellige tolkninger og deres indre styrker og svagheder, men tager ikke stilling. I stedet konkluderer hun, at henrettel-

sesceremonierne kunne forløbe meget forskelligt, men at henrettelsesritualet under alle omstændigheder anslår meget dybe strenge i den menneskelige bevidsthed.

Vi får som sagt et udmærket overblik over diskussionerne, men jeg savner alligevel en opmærksomhed om den udvikling der foregik i brugen af dødsstraf og i henrettelsesceremonien i det tidlige moderne samfund. Antallet af henrettelser først i 1700-tallet var kun mellem en femtedel og en tiendedel af antallet et århundrede før, beslutningerne om dødsstraf centraliseredes, og de egentlig religiøst motiverede dødsstraffe var stort set ophørte omkring 1750. Sådanne og mange andre forandringer i det tidlige moderne samfund får vi ikke noget at vide om. Som en god modernist skildrer hun 'l'ancien regime' som en statisk og tilbagestående periode, som så først oplysningsfilosoffernes klare tankevirkning i slutningen af 1700-tallet bryder op i.

I det andet essay præsenteres så oplysningstiden fra 1750 og fremefter som vendepunktet i dødsstraffens historie. Vi hører om Beccarias argumentation mod dødsstraf og de amerikanske fængselsreformatorers ideer om fængslernes forbedrende potentiale. I forlængelse heraf beskrives reformerne af straffelovene i slutningen af 1700-tallet, som begrænsede brugen af dødsstraf betragteligt og introducerede den tidsbegrænsede forbedringsstraf som et human motiveret alternativ. Inga Floto redegør dog også grundigt for Michel Foucaults kritik af de nye fængsler. Han beskriver den totale isolation af fangerne som åndelig tortur og anskuer fængselsstraffene som en indespærringsstrategi overfor den utilpassede underklasse. Grundlæggende anskuer Inga Floto dog udviklingen fra slutningen af 1700-tallet som en begyndende civilisering og humanisering af straffesystemet. Hun ser især to forklaringer på denne udvikling. På den ene side refererer hun Pieter Spierenburg, der med udgangspunkt i Norbert Elias' sociopsykologiske civilisationsteori har argumenteret for, at der foregår en langstrakt sublimering af den umiddelbare voldsanvendelse, som generelt fører til en fredeliggørelse af samfundet og en voksende følsomhed og deraf følgende afsky for de offentlige henrettelsescenerier. På den anden side er der så den traditionelle forklaring, hvor vægten lægges på oplysningstidens straffefilosofiske tænkere, der i et samspil med oplyste enevældige monarker og andre samfundsreformatorer ændrede straffesystemet. I Inga Flotos

fremstilling, hvor der ingen udvikling ses i den tidligmoderne straffepraktis, kommer oplysningstidens straffefilosofiske tænkere til at fremstå særdeles geniale, og det er da også den sidste forklaring, hun synes at hælde mest til.

Selv om brugen af dødsstraf blev begrænset fra omkring år 1800, så ophørte man ikke med at henrette folk. I det tredje essay redegør Inga Floto for henrettelsesceremoniens eller det der med udelukkelsen af offentligheden efterhånden reduceres til henrettelsesteknologiens udvikling fra oplysningstiden og til i dag. Vi får præsenteret den engelske hængning ved hjælp af en faldlem, der åbnes under den dødsdømte. I bestræbelsen på at opnå den mindst smertefulde død, foretoges en individuel regulering af faldets længde, hvor den dødsdømtes højde og vægt indgik i beregningen. I 1868 ophørte de offentlige henrettelser i Storbritannien. 'Privatiseringen' af henrettelserne begrundedes med ubehaget ved de store menneskemængders upassende reaktioner ved de offentlige ceremonier. Vi får præsenteret den franske guillotine og de teknologiske overvejelser der lå bag udformningen, hvor ønsket var at opnå den hurtigst mulige og sikreste henrettelse. Og vi får præsenteret den elektriske stol og gaskammeret som de amerikanske bidrag til teknificeringen af henrettelsen. Fælles for de nye metoder er, at tekniske anordninger indsættes mellem bødlen og den dødsdømte, så døden får et upersonligt præg og, siger Inga Floto, så mennesket distancerer sig fra ansvaret for henrettelsen. En tilsvarende udvikling ville Inga Floto kunne have fundet i tidlig moderne tid, hvis hun havde undersøgt bøddelembødets kulturhistorie. Her kan ses en udvikling fra den tilfældige morder eller tyv, der får lov at beholde livet mod at blive bøddele, og så til de professionelle skarprettere, der efter lang oplæring kunne garantere de nervøse øvrigheder en perfekt upersonlig henrettelse.

Et andet fælles præg er, at alle de nye metoder er håret af en humanistisk ideologi. Ønsket er at udvikle den mest værdige og mindst smertefulde henrettelse. Det er imidlertid helt klart, at Inga Floto intet værdigt og intet human ser i henrettelserne. Essayet indeholder adskillige til det kvalmende detaljerede beskrivelser af konkrete henrettelser efter de forskellige nye metoder.

I det sidste essay fokuserer Inga Floto så på afskaffelsen af dødsstraf. Den formelle afvisning af dødsstraf er primært foregået i de sidste 100 år. I dag er dødsstraf afskaffet i over halvdelen

af alle stater. Denne globale udvikling mod en opgivelse af dødsstraf er dog modgået af USA, hvor anvendelsen af dødsstraf efter 10-15 års pause atter tog til fra 1980'erne og nåede en foreløbig kulmination med i alt 98 henrettelser i 1999. Den stigende brug af dødsstraf i denne den vestlige verdens førende stat er et åbent sår for den vestlige menneskerettighedsbevægelse. Den ryster troen på en positiv udvikling af menneskerettighederne. Inga Floto har naturligt nok vanskeligere ved at sætte de sidste 30 års historie ind i den kulturhistoriske ramme hun i øvrigt har benyttet. I stedet præsenterer hun en række filosofiske argumenter for og imod dødsstraf, som de præsenteres i dag i den omfattende amerikanske debat om dødsstraf, og lader så spørgsmålet om den historiske udviklings retning stå åbent.

De fire essays fungerer glimrende som en overskuelig og letlæst introduktion til dødsstraffens kulturhistorie, og gennem de diskussioner, som dødsstraffen afstedkommer også som et vigtigt bidrag til humanitetens og menneskerettighedernes historie.

Som nævnt mener jeg dog, at hun præsenterer et for statisk billede af den tidlige moderne periode. Med denne forsyndelse bliver udviklingen fra 1750 og fremefter mere dramatisk end rimeligt er, og det er igen baggrunden for den for store betydning, hun tillægger oplysningsfilosofferne som motorer i den strafferetlige udvikling. Generelt kan det også siges at de forklaringsmuligheder, der ligger i en mentalitetshistorisk eller antropologisk historisk indfaldsvinkel er de der står svagest i bogen.

Tyge Krogh

At mage lykken forskelligt

Af Martin Bork, stud.mag.art i Historie ved Københavns Universitet.

Palle Ove Christiansen: Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden. Gyldendal 2002. 264 s. 269 kr.

Når Anders og Jens mødtes ved markskellet på deres udskiftede jorde, havde de måske ikke noget at tale med hinanden om, de havde nemlig hver deres livssyn. Anders var stræbsom og så sin lykke gjort ved at holde sig fri af godsledelsen og passe sig selv, mens Jens var fatalistisk indstillet og var lykkelig, når han fik sig en øl på kroen og tingene blev gjort, som man havde gjort det fra arilds tid. Forvalter Klestrup gjorde sit til at forny samfundet til sin og alles lykke. Han var oplysningstidens og fremskridtets mand. Anders, som passede ind i Klestrups idealer, lod han passe sig selv, men Jens måtte han hele tiden se til, at han ikke skulle drikke og ødsle de få penge op. Den forgældede godsejer Schack så hverken Klestrup, Anders eller Jens meget til. Han var lykkelig, når han kunne holde kreditorerne fra døren og leve det rige godsejersliv, samtidig med at han dyrkede sine forbindelser til adelen og hoffet i København.

De var alle lykkemagere, men magede hver deres lykke. Det var "de fines" og de stræbsomes lykkeideal, som skulle vise sig at overleve og danne grundlag for det samfund vi i dag lever i.

Palle O. Christiansen har med bogen om *Lykkemagerne* skrevet en historie om brydningerne mellem det gamle og det nye samfund og de interesser, som kampen drejede sig om. Handlingen udspiller sig på landet, hvor over 80% af befolkningen levede, og veksler mellem fokus på fæstebønderne og herskabet på Giesegaard gods på Midtsjælland. Bogen er for alle, som vil blive klogere på historien om oplysningstiden, og den tid vi selv lever i. Den er skrevet i en let tilgængelig stil med korte kapitler og har et omfang, som ikke afskrækker.

Med *Lykkemagerne* skriver Christiansen sig ind i en ny dansk genre, som forsøger at udfylde pladsen mellem den traditionelle faglige afhandling og den litterære roman - med fare for ikke at være noget i sig selv. Det første bidrag til denne genre var Tyge Kroghs *Det store natmandskomplot* (2000), som ligesom *Lykkemagerne* behandler et kulturhistorisk emne på en ny måde. Christiansen lader dog snildt læseren forstå, at idéen og forberedelserne til *Lykkemagerne* blev påbegyndt allerede i 1990, og således ikke er en hurtig frembringelse efter Tyge Kroghs succesbog.

Lykkemagerne er et forsøg på at beskrive det hele liv hos persongrupperne. Det er et ideal for Christiansen at komme tæt på det levede liv i et helhedsperspektiv. Han vil vide hvad per-

sonerne gjorde og mente i så mange situationer og sammenhænge som muligt, og har søgt udsagn og spor i såvel retsprotokoller, boopgørelser, breve, synsforretninger og mange andre steder. Sammensætningen af de mange oplysninger giver en spændende mulighed for at lære de enkelte mennesker at kende som repræsentanter for måder at leve på. Metoden gør det muligt at finde mønstre, som kendetegnede de enkelte personer. Det er gennem disse mønstre Christiansen identificerer forskellige livsstile. Bønder var ikke bare bønder. Christiansen viser, hvordan nogle bønder levede fra dag til dag uden tanke for fremtiden, og hvordan andre bønder planlagde deres liv og produktion for en bedre fremtid. I den henseende er *Lykkemagerne* et bidrag til den faglige debat om bondesamfundet. I modsætning til det traditionelle noget homogene syn på bonden viser Christiansen gennem en kulturanalyse, hvordan forskellige livsstile eksisterede side om side og samtidig var gensidigt afhængige. Bondesamfundet var således fuld af modsætningsforhold og forskellige interesser.

Christiansen er udtalt inspireret af de klassiske danske kulturhistorikere, som især Troels-Lund og Hugo Matthiessen. Kapitler som *Natten*, *Uår* og *Rusens himmel* har tydelige paralleller til emner hos de to kulturhistorikere, som stod i opposition til de positivistiske idealer om politisk og økonomisk historie, der udelukkede historier om dagligdagens omgangsformer, traditioner og liv i bred forstand. Det er Christiansens overordnede projekt at genskabe eller måske ligefrem generobre et ståsted for kulturhistorien og dermed udvide det historiske felt. Alligevel er det ikke Troels-Lunds og Matthiessens historieforståelse, Christiansen vil tilbage til. For dem var historien stadig fremadskridende og kunne bruges i forsvaret af den nationale identitet. Christiansen er et produkt af den postmoderne udvikling i bred forstand. For ham er historien fuld af brud og konflikter, og det er i disse konflikter han dykker ned for at undersøge modsætninger. I den forbindelse er Christiansen stærkt inspireret af mikrohistoriens forskellige internationale retninger. Han peger selv på den italienske og tyske mikrohistorie som inspirationskilder, men mens den tyske inspiration er tydelig gennem de mange sammenkædede oplysninger om enkeltpersoner, er det sværere at få øje på indflydelsen fra den nærmest "neopositivistiske" Carlo Ginzburg. Christiansen synes mere påvirket af den amerikanske tradition med Natalie Zemon Davis i spidsen,

som Ginzburg i princippet tager afstand fra – ja, han er endog mere radikal i sine fortolkninger end Zemon Davis er. Hvor Zemon Davis i sin berømte bog om Martin Guerre (*The return of Martin Guerre*, 1983) tager forbehold i sine fortolkninger med ord som *Måske*, *Formentlig*, *Kunne* og *lignende*, virker Christiansen langt mere sikker i sin sag, når han f.eks. om skriveren på Giesegaard skriver at han: "*smilede, når han tænkte på, hvordan det ville ærgre flere af menigheden og præsten at skulle lægge mund til de gamle ord fra en tid, de mente var forbi*" (s. 15).

På trods af de radikale og dristige fortolkninger er *Lykkemagerne* ikke et forsøg på at gøre op med historiefaget som videnskab. Det er blot en anden videnskabelighed der plæderes for. Christiansens fortolkninger bygger i høj grad på fornemmelser og kvalificerede gæt, som har baggrund i et dybt og detaljeret kendskab til primærkilderne foruden en meget bred orientering i den nationale og internationale forskningslitteratur. Via det detaljerede kendskab til sine kilder og den intensive analyse af dem, danner han fornemmede forbindelser mellem dem, når der mangler eksplicite udsagn. Disse fornemmelser bruger han ofte til at tillægge personerne egenskaber, drømme og følelser, som ikke direkte kan findes i kilderne, men som han altså tolker ud af dem på en mere dristig måde end normalt. Problemet kan være, at det er meget vanskeligt for andre at kontrollere hans udsagn og fortolkninger. Læseren er således henvist til at tro på ham, eller læse bogen som en seriøs historisk roman.

Det er de underliggende analyser og den implicite fornemmelse for mening i kilderne, som i dansk sammenhæng er nyt, og som kan støde læseren med en mere traditionel tilgang til historieskrivningen. Indser læseren ikke dette metodiske princip, forvirres han formentlig af de lidt tilfældigt spredte noter, som giver indtryk af traditionel videnskabelighed og kolde facts. For når noget tilsyneladende skal dokumenteres med henvisninger til dokumenter dybt inde i arkivpakker, hvorfor skal alt så ikke? Som jeg forstår noterne til kildematerialet er de Christiansens forsøg på at vise de holdepunkter, hvorimellem der knyttes mening og dannes fornemmelser. Disse noter kunne imidlertid langt hen ad vejen undværes og erstattes med en indledning, hvor de anvendte kilder præsenteres og det metodiske fortolkningsprincip ekspliciteres. De fagligt interesserede læsere kan finde relevante noter i Christiansens disputats, som dan-

ner grundlag for *Lykkemagerne*, og som er langt mere traditionel i form og stil. Det kunne overvejes, om noter overhovedet hører hjemme i en bog, som henvender sig til et bredt publikum, men spørgsmålet er naturligvis, hvor langt man kan gå uden at miste den faglige troværdighed, som jo også er vigtig for bogen.

De metodiske principper tillader et mere medrivende og sprudlende sprog, som også kendetegner især den amerikanske og italienske mikrohistorie, hvor idealet er at fjerne sig så langt fra det „objektive“, videnskabelige og distancerende sprog som muligt. Grænsen mellem den videnskabelige afhandling og den fiktive roman bliver ofte rent sprogligt flydende. Læsere inviteres med ind i historien, og er med til at udfylde handlingen i form af associationer og tankebilleder. Det er i høj grad den sproglige stil, som udvider læsergruppen til andre end kolleger og historiestuderende. Stilen er fortællende, beskrivende og let, og det lykkes faktisk ind i mellem at leve sig ind i historien. Som f.eks. i kapitlet om Varme og kulde – tørke og fugtighed, hvor indeklimaet på gårdene beskrives levende og realistisk ud fra beregninger på baggrund af rummenes størrelse, gårdenes materiale og antallet af mennesker: *”Foruden disse otte mennesker og gæssene under bænken samt eventuelt et sygt småkreatur var der om vinteren også det våde tøj på ovnene samt gulvet til at afgive fugtighed til stuen... Vandet var henvist til selv at finde vej ud gennem døren og sprækker i bindingsværket og loftet. Men før det kom så langt, satte fugtigheden sig dråbe for dråbe på de små vinduesrunder og de tynde yder-*

vægge. Levede man i en bondestue, ville man om vinteren kunne se, hvordan kondensvandet om aftenen lige så stille drev ned ad de kalkede vægflader og endda ud på gulvet” (s. 89). Mange andre steder i bogen afsløres det, at Christiansen ikke besidder en romanforfatters evne til sproggymnastik og medrivende fortælling. Sproget er ofte fladt og lidt naivt, men dog langt fra det traditionelle og trivielle videnskabelige sprog.

Skildringerne begrænser sig ikke kun til enkelte bønder i en landsby, men foregår på mange niveauer. Snart hører vi om grevens økonomiske problemer, snart om bøndernes overtro og snart om forvalterens position som lus mellem to negle. Kongen og verden uden for Danmark får også et par linier i forsøget på at perspektivere historien. Christiansen vil nå det hele på godt 250 sider, og han når faktisk det meste. De vekslende kapitler og handlinger giver et asymmetrisk begivenhedsforløb, som kræver at læseren holder tungen lige i munden, men skaber samtidig en god fornemmelse af de kontraster tilværelsen var så fuld af. Det kan være frustrerende, at der ikke er en fortløbende handling fra A til Å, men blot en række mere eller mindre løsrevne kapitler. Til sidst ender læseren dog med et helhedsindtryk af forskellige menneskeliv i godsets verden og med et godt indblik i oplysningstidens fornufts- og fremskridtsidealer samt i den livsopfattelse, som blev opslugt af de nye idealer. Tænk at blive så klog på disse emner uden at skulle trættes med gamle tørre disputater. Genren er forhåbentlig kommet for at blive.

Martin Bork

En tung og nobel sag

Af Anne Katrine Gjerløff, ph.d.stipendiat, Institut for Historie, Københavns Universitet

Henry Nielsen & Kjeld Nielsen (red.): Nabo til Nobel. Historien om tretten danske Nobelpriser. Aarhus Universitetsforlag. 2001. 570 sider.

Da lægen Jens Christian Skou i 1997 blev den trettende dansker der modtog Nobelprisen strømmede aviserne over med reportager om den beskedne, ældre forsker og hans plads i rækken af store danske sønner der havde modtaget den prestigefyldte pris. I hurtig tempo blev ideen om den samlede præsentation af de danske Nobel-

prisvindere som i 2001 – på små 600 sider – er blevet udgivet i anledning af prisens 100-års jubilæum.

Redaktørerne og en stor del af forfatterne har til huse på Institut for Videnskabshistorie på Aarhus Universitet, men da ikke alle priserne har været for „ægte“ videnskab er der også hentet sagkyndige litteraturhistorikere og historikere ind. Og lad os bare få det overstået og slå fast at ordet „-mænd“ har rod i virkeligheden. Redaktionen kan selvfølgelig ikke lastes for at Nobelkomiteen ikke har uddelt prisen til nogle

danske kvinder, men i den 15 mand (!) store forfattergruppe er Anita Kildebæk Nielsen ret alene om at repræsentere kvindeskønnet – fraset de mange henvisninger til at prismodtagerne ikke ville have kunnet hellige sig forskningen hvis det ikke havde været for deres koners hjælp og faste indtægt.

Men lad det fra starten også være slået helt fast at det er en meget flot, gennemført og frem for alt meget, meget grundig bog forfatterne – og nok ikke mindst redaktørerne – har præsteret. Bilag, noter, statistik og figurer er overvældende, og gør i sig selv bogen yderst relevant for danske (videnskabs)historikere. Har man f.eks. brug for at vide hvilken procentdel af de danske Nobelprismodtagere der er blevet indstillet af danskere i forhold til andre landes nationale indstillinger eller hvor mange af modtagerne der havde akademisk baggrund, så findes tabellen her! Derudover giver bogen en glimrende introduktion til selve prisens baggrund, historie og uddelingsprincipper – sidstnævnte er for hver enkelt pris detaljeret beskrevet i bilagene, ligesom der også findes en liste over samtlige modtagere af priserne i tidens løb.

Det virkelig interessante ved bogen er at den for størsteparten af modtagernes vedkommende (dvs. alle før 1950) har haft adgang til Nobelkomiteernes arkiver. Det giver et hidtil ukendt indblik i dels hvem der indstillede hvilke kandidater og på hvilken baggrund prisen blev uddelt, og dels – og ikke mindst interessant – hvem der ikke fik prisen, hvem der var lige ved at få den og hvorfor. Ud fra en analyse af komiteernes indstillinger og bedømmelsesrapporter skabes en gruppe af personer der kaldes „den danske nobelpopulation“ – dvs. ikke kun de mænd der har fået prisen, men også de der var lige ved at få den – mere eller mindre berettiget. Netop analysen af hvem der ikke fik prisen er i flere af kapitlerne udgangspunkt for en interessant analyse af i hvilken grad Alfred Nobels intentioner blev fulgt af de til enhver tid regerende komiteformænd og hvilke politiske og videnskabsinterne faktorer der spillede ind på uddelingerne. Således diskuteres det hvorfor Georg Brandes aldrig fik prisen – formentlig fordi hans forfatterskab ikke harmonerede med kravet om „ideal“ karakter som Nobel havde ønsket og som komiteformanden tolkede som et religiøst og moralsk stræbende ideal. På lignende vis diskuteres det flere gange hvordan de oprindelige priskategorier skulle tolkes og hvorledes grænserne kunne afholde folk fra – eller hjælpe folk til – at få prisen. Arvelighedsforske-

ren Wilhelm Johansen fik således ikke prisen, da hans fag biologi ikke faldt inden for nogle af kategorierne. Politik har naturligvis også spillet en rolle – Danmark havde som neutralt land under 1. verdenskrig større chance for at få prisen – hvorefter Karl Gjellerup og Henrik Pontoppidan delte litteraturprisen i 1917 – og den internationale fredsbevægelses tilsyneladende monopol på de mange første fredspriser sikrede i 1908 Frederik Bajer fredsprisen.

Med en så stor bog med et så tema- og tidsmæssigt spredt indhold er det svært at beskrive værket som en enhed – der findes alt fra Johs. V. Jensens barndom til kunstigt fremkaldt kræft hos rotter, og fra kalium-natrium-pumpen til Finsens lyskur. Medvirkende til uhomogeniteten er også de ofte ret forskellige sprogstile. Generelle beskrivelser af Danmark ved århundredskiftet i Kurt Jacobsens afsnit om Frederik Bajer veksler med sætninger som „*Skou var nu for alvor begyndt at interessere sig for det membran-associerede ATP-spaltende enzym, i videnskabelig nomenklatur refereret til som en 'ATP-base'*“ i Thomas Vorup-Jensens behandling af J.C. Skou, og videre til mere eksistentielle overvejelser i Thomas Söderquists kapitel om Niels Jerne. Det giver naturligvis automatisk et blandet indtryk af finde litteraturanalyser i selskab med atomfysik, men der er sund fornuft i redaktionens beslutning om at inddrage alle priserne og ikke kun de videnskabelige. Men denne uhomogenitet er nok – udover bogens tykkelse – dens største hindring for at appellere til et alment publikum. Målgruppen er tydeligvis umiddelbart (videnskabs)historikere og udøvende naturvidenskabsmænd – og folk der bare gerne vil vide noget om en bestemt af modtagerne eller Nobelprisen som helhed.

Der er dog flere røde tråde i bogen – temaer som alle forfatterne forholder sig til og som bliver glimrende opsummeret i redaktørernes konklusion. Det er primært spørgsmålet om hvorvidt de danske modtagere fik prisen fordi de bogstaveligt talt var „naboer til Nobel“. Spillede det nære forhold – geografisk, kulturelt og sprogligt – til Sverige en rolle? Konklusionen er ikke klar: i forhold til befolkningstal har Danmark en ret stor andel priser, men det vurderes at stort set alle var fortjente. Dette har relation til en anden af de røde tråde: med viden om hvem der var indstillet og hvem der blev vraget, diskuteres hele vejen igennem, om de uddelte priser var fortjente og om modtagerens videnskabelige indsats holdt med tiden. Dette historiesyn kan virke lidt gammeldags og efterratio-

naliserende, men når vurderingerne sker med konkrete overvejelser af den historiske kontekst og i sammenligning med „de vragede“ medkandidater slippes der faktisk helt godt fra det.

Bogen består af en række overordnede introducerende afsnit – ordnet efter den aktuelle pris – og derimellem de mange biografiske afsnit. Det er de brede afsnits eksistens og de røde tråde der redder bogen fra at være en ren „de store mænds historie“. Ved første øjekast virker bogen blot som en samling levnedsbeskrivelser, men den er derudover – og frem for alt – en god opslagsbog. De mange bilag og den store detaljerighed gør den til en slags dansk Nobel-leksikon. Men udover de uendelige mængder paratviden gemmer der sig for den tålmodige læser

også en række gode analyser og sjove historier – alt fra Skous krabbekogning for at udvinde nervefibre af skaldyrene til anekdoten om Bohrs opløsning i syre af en række tyske Nobelguldmedaljer for at sikre dem under 2. verdenskrig – guldet blev efter krigen genudvundet og medaljerne støbt på ny. Derudover beskrives de mange personrelaterede debatter, kontakter og kontroverser. Det meste er meget underholdende.

Selvom *Nabo til Nobel* som det kan ses er svær at karakterisere er den faktisk god – måske er det netop dens alsidige indtryk og mange forskellige kvaliteter der her får mig til at anbefale at kaste et nærmere blik på – eller i – den. Så meget som her er, må der være noget for enhver.

Anne Katrine Gjerløff

Historien om en tysker

Af Mark Mau, *stud.mag.*, Institut for Historie, Københavns Universitet

Sebastian Haffner: En tyskers historie – Erindringer 1914-1933. Oversat af Adam Paulsen, med efterskrift af Niels Barfoed, Gyldendal 2001, 248 s., 275 kr.

Lad os skrue tiden tilbage til 1999: Den 2. januar døde Sebastian Haffner efter et langt liv. Han blev 91 år. Haffner var en af (Vest)Tysklands mest betydningsfulde journalister og samtidshistorikere. Han var uddannet jurist, men, da han ikke ville tjene nazi-regimet, valgte han efter sin anden juridiske eksamen i 1933 en journalistisk karriere i Berlin frem for den ellers planlagte karriere som embedsmand i justitsministeriet. I 1938 emigrerede han til London, hvor han arbejdede som Tysklands-korrespondent for *The Observer*. Efter 16 år i eksil vendte han tilbage til Tyskland og fortsatte med at arbejde som journalist for bl.a. *Der Stern*. Foruden Haffners journalistiske virke skrev han i de sidste 60 år af sit liv en halv snes bøger om Tysklands nyere historie, bl.a. *Die verratene Revolution: Deutschland 1918-1919* (1969) og *Anmerkungen zu Hitler* (1978), der begge er blevet oversat til dansk.

Efter Sebastian Haffners død gennemgik hans søn Oliver Pretzel sin fars efterladenskaber og fandt et manuskript om Haffners ungdom, der efter alt at dømme var blevet forfattet i 1939. Det sensationelle fund resulterede i at

Oliver Pretzel og hans søster Sarah Haffner udgav erindringerne i august 2000 under titlen *Geschichte eines Deutschen. Die Erinnerungen 1914-1933*. Den danske oversættelse udkom som *En tyskers historie – Erindringer 1914-1933* i november 2001.

Haffner begyndte at skrive sine erindringer i begyndelsen af 1939, og en publikation hos London-forlaget Secker and Warburg var allerede planlagt. Krigsudbruddet førte dog til, at Sebastian Haffner ikke længere syntes, at hans autobiografi passede til den dramatiske forandrede verdenssituation. Han afbrød arbejdet med sine erindringer, hvor han var nået til efteråret 1933, og skrev en mindre personlig og mere politisk bog om Tyskland, *Germany: Jekyll & Hyde*, der udkom i juni 1940. Derfor dækker *En tyskers historie* kun tiden indtil 1933 og ikke som oprindeligt planlagt tiden indtil 1938.

Haffners stil er kendetegnet ved en blanding af analytiske, historiske passager, der er fremherskende i bogens prolog, og personlige fortællinger, som er dominerende i de to hovedafsnit med overskrifterne *Revolutionen* og *Afsked*. Den lange prolog dækker perioden 1914-1932. Med sine kendte analysefærdigheder beskriver Haffner her kort og fyndigt kommenterende Tysklands politiske historie. Hovedafsnittene er som sagt mere personlige og foregår udelukkende i 1933. Da hovedparten af bogen beskæf-

tiger sig med 1933, ville en mere passende titel måske have været 'Tyskland 1933'. Denne titel ville dog ikke have svaret til Haffners budskab, for i bogens andet afsnit, *Revolutionen* (januar - april 1933), skriver Haffner, at han netop ikke synes, at Hitlers magtovertagelse var en revolution. Han underkender årets betydning som afgørende for tysk historie ved at henvise til flere begivenheder i de foregående 20 år, der ifølge Haffner havde begunstiget udviklingen i 1933.

Haffners grundtese bygger på det faktum, at de, der med stor overbevisning tilsluttede sig nazisterne, overtog nøglepositioner og senere førte krig, hovedsageligt var hans egen generation, født mellem 1900 og 1910. Det var dem, hvis sidste store sommerferie blev afbrudt af krigsudbruddet, og ifølge Haffner var det dem, der havde oplevet den første verdenskrig derhjemme som en børneleg, hvor fremmede troppers dødstal var endnu en variabel i det store, fire år lange krigsspil. Det var også dem, der i 1918/19 vågnede op til det rene kaos, ødelæggelse og desillusion, dem, der hæmningsløst hyldede nihilismen i 1923, og det var i sidste ende dem, der gerne lod sig fange af Hitlers tomme løfter.

Den anden gruppe – de 56%, der ved rigsdagsvalget i 1933 ikke havde stemt på nazisterne – beskriver Haffner nuanceret i bogens sidste afsnit *Afsked*. Han inddeler gruppen i tre kategorier: De, der flygtede ind i illusionen om at de var nazismen overlegne, men overgav sig til nazismen i 1935-1938, de, der blev forbitrede og grænseløst pessimistiske, og de, der prøvede at ignorere nazisterne ved at isolere sig selv. Ifølge Haffner tilhørte han selv den sidste kategori. Valget mellem de tre karakteriserer Haffner som valget mellem forskellige "sjælelige måder at dø på" (s. 187).

Haffners skriveglæde og formuleringskunst er en fryd for enhver læser, mens hans talent for at beskrive Tysklands historie ekstrapolere og skarpt analytisk er til den ene historikers glæde og den andens sorg. Det lykkedes Haffner med sine bøger og essays regelmæssigt at dele den tyske historikerverden, og selv hans ungdomserindringer har sidste år været grundlag for endnu en Haffner-debat.

I debatten, der som så mange andre historiedebatter i Tyskland handlede om den tyske befolknings skyld i Hitlers succes, hævdede kritikerne, at manuskriptet var skrevet efter krigen. Kort efter at aviserne begyndte at debattere emnet, valgte forlaget Deutsche Verlags-Anstalt derfor at give originalmanuskriptet til Bun-

deskriminalamt, som fik til opgave at datere manuskriptet.

Fortiden var med andre ord blevet 'arresteret'. Debatten kørte imidlertid videre, og nu deltog der også en række historikere, som enten forsøgte at støtte eller imødegå påstanden om manuskriptets tilblivelse i 1939. Blandt kritikerne var historikeren Henning Köhler, der mente at kunne se holdninger i en *En tyskisk historie*, som Haffner først skulle have udviklet i 1960'erne. Det drejede sig f.eks. om Haffners opfattelse af at SPD bar et medansvar for undertrykkelsen af novemberrevolutionen og at dette måtte anses som et meget mørkt kapitel i SPD's historie. Haffner-forsvarerne påpegede dog her, at man også i *Germany, Jekyll & Hyde* fra 1940 kan læse om netop dette synspunkt. Köhler og andre kritikere mente, at forestillingen om tyskernes kollektive skyld, der kan ses som en rød tråd gennem Haffners bog, svarer så nøje til aktuelle venstreorienterede historieopfattelser, at bogen kun kan være skrevet i 1990'erne. Derudover synes Köhler også, at det er mistænkeligt, at bogen udkommer netop nu, hvor kritik af tyskerne sælger godt i Tyskland. Det er korrekt, at Haffners retorik i bogen ligner den, man har set anvendt i 1960'erne og i de seneste debatter om kollektiv skyld, men mon ikke det skyldes at Haffners synspunkter har påvirket debattørerne snarere end omvendt. (Köhler publicerede sine kritikpunkter i artiklen "Anmerkungen zu Haffner", i: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 189 (16. august 2001), s. 7. Alle andre kritikere gentog stort set Köhlers argumenter. Et af de bedste indlæg til forsvar for Haffner var historikeren Peter Benders læserbrev "Ehrebschneidend über Sebastian Haffner", i: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 195 (23. august 2001), s. 7. En udmærket oversigt over debatten findes i: *Der Spiegel* 34 (2001), s. 183-187.)

Den 30. oktober 2001 blev bogen så endelig 'løsladt', og den 22. november 2001 udkom den på dansk. Bundeskriminalamts tekniske analyse viste to ting: For det første at bogens manuskript ikke kan have været skrevet senere end 1940, og for det andet at der kan være blevet foretaget enkelte rettelser eller tilføjelser med fyldepen efter 1940. Det forbliver dog fremover lidt uklart, hvor mange håndskrevne rettelser eller tilføjelser, der er blevet foretaget efter 1940, enten af Sebastian Haffner selv eller af sønnen Oliver Pretzel under forberedelsen af udgivelsen. Man må erkende, at Bundeskriminalamts 'dom' over bogen fører til at dens historiske

værdi er mindsket, men ikke desto mindre er den anbefalelsesværdig for historikere. Der findes ganske givet enkelte steder i bogen, der modsiges af andre passager i teksten – f.eks. den lidt skiftende brug af før/efter krigsudbruddet – og der eksisterer også afsnit, der kunne tænkes at være skrevet meget senere end 1939. Det ændrer dog ikke ved at langt den største del af bogen faktisk er skrevet i 1939/1940, og at den kan læses som én sammenhængende tekst med glimrende og til tider provokerende beskrivelser af Tyskland under Weimarrepublikken og i 1933.

Bogen er udkommet på forlaget Gyldendal. Desværre må det siges, at forlaget har vist en forbløffende ringe interesse for indholdet og i stedet for har valgt at puste kraftigt til fordomme om Tyskland ved at pryde bogen med et billede af NSDAP's partitops march gennem München i 1936. Den tyske version er på forsiden

blot blevet forsynet med et foto af den unge Sebastian Haffner, og netop dét peger bedst hen mod bogens indhold: en enkelt persons erindringer. Man kan kun håbe på, at Danmarks forlagsmastodont måske snart vil være i stand til ikke at tale til folks fordomme. Prikken over i'et er en pinlig trykfejl på bogryggen, hvor bogen pludselig hedder *En tysker historie*.

Den danske versions modtagelse herhjemme var yderst positiv, men man savnede undertiden en lidt mere nuanceret tilgang til bogen. Man kunne få indtryk af at landets anmeldere skrev om bogen uden at have hørt om debatten i Tyskland. Gyldendals behandling af bogen og de ensrettede danske anmeldelser er et tegn på den udbredte, men overfladiske interesse for Tyskland herhjemme, der desværre er behæftet med fordomme.

Mark Mau

Ny dansk introduktion til den tyske jødepolitik, 1933-1945

Af Dorthe Seifert, ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Det Hebraiske Universitet i Jerusalem.

Palle Andersen: Holocaust. Den tyske jødepolitik 1933-1945. Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945, 2001. 79 s. 79 kr.

På knap 80 sider sammenfatter Palle Andersen i bogen *Holocaust. Den tyske jødepolitik 1933-1945* de væsentligste forskningsresultater inden for området. Forfatteren lægger sig i sin fremstilling op ad de funktionalistiske teorier, dvs. de historiske forklaringsmodeller, der fremhæver beslutningsprocesserne og magtstrukturerne i den tyske regering og den dynamiske "kumulative radikalisering" af den nazistiske jødepolitik, frem for de mere intentionalistiske forståelsesrammer, der tilskriver den antisemitiske ideologi og højtstående enkeltpersoner (først og fremmest Hitler) den største betydning for udryddelsen af de europæiske jøder. Den funktionalistiske tilgang er den der siden 1980'erne generelt har dannet det teoretiske udgangspunkt for det meste af den internationale holocaustforskning. Tilgangen anerkender at det Tredje Rige rummede anarkistiske træk, der muliggjorde parallelle udviklinger i jødepolitikken og at det systematiske folkemord var muligt uden en decideret ordre fra Hitler. På det seneste har det funktionalistiske syn tillige dannet baggrund

den for at det individuelle politiske ansvar og forankringen af den antisemitiske ideologi blandt den tyske befolkning og de der var direkte involverede i drabene i stigende grad bliver fremhævet (jf. f.eks. værker som Christopher Brownings *Ordinary Men* fra 1992 og Daniel Jonah Goldhagens *Hitler's Willing Executioners*, der udkom i 1996).

Palle Andersen inddrager dog ikke noget nyt kildemateriale, der kan belyse nogle konkrete aspekter inden for de skitserede fortolkningsrammer, og han afprøver heller ikke nye strategier i formidlingen af den eksisterende historiske viden som f.eks. Saul Friedländer forsøger at gøre det i *Nazi Germany and the Jews*. Formålet med bogen synes da også at være at give en almen introduktion til emnet, og selv om målgruppen ikke udtrykkeligt fremgår af bogen, må den formodes at være beregnet til brug som lærebog på gymnasieniveau. Bogen må alene p.g.a. omfanget forblive en anelse skematisk, men det lykkes forfatteren på en velafbalanceret måde at fremstille de forskellige faktorer, der havde en afgørende betydning for forløbet af diskriminationen, den sociale og økonomiske isolation af jøderne fra det tyske samfund og det katastrofale folkemord. Andersen leverer en

velskreven syntetisk fremstilling af samspillet mellem den nazistiske ideologi og det politiske system og det kronologiske forløb af de vigtigste begivenheder og udviklinger såsom Nürnberg-lovene i 1935, "Krystalnatten" i 1938, deportationerne og koncentrationslejrene og endelig selve mordene ved hjælp af de såkaldte Einsatzgruppen og udryddelseslejrene. Den kortfattede form, der nødvendigvis medfører, at fokus rettes mod de vigtigste politiske begivenheder og årsager forsøges opløst ved hjælp af nogle få illustrationer, der henviser til de kulturelle virkemidler nazismen benyttede sig af (postkort, malerier, plakater og udstillinger) og de jødiske ofres lidelse (fotografiet af en ung jødisk kvinde optaget med henblik på hendes registrering til deportation). De medfølgende billedanalyser må desværre siges ikke at have det samme niveau som resten af teksten. F.eks. skrives der i billedteksten til fotografiet af en jødisk kvinde, som har et papskilt hængende om halsen med nummeret "671" og en "jødestjerne" på frakken, at hun "har forberedt sig på situationen. Håret er trukket hårdt tilbage, som for at nedtone det kvindelige udtryk [...] Kvinden har ønsket at gøre et 'ordentligt indtryk' men i virkeligheden mest på sig selv. Hun kæmper for at opretholde den selvfølelse og værdighed, hele fotoseancen er et dementi af. [...] Situationen alvor står malet i hendes udtryk, og blikket er undvigende. Hun er på vej til at miste sig selv og sin selvfølelse." (s. 50) Fotografiet bruges således som illustration af nazisternes de-

humanisering af de jødiske ofre. Men fortolkningen af dette billede i lyset af vores nutidige viden om hendes sandsynlige skæbne, dets dramatisering ved at fremstille denne viden om hvad "hun er på vej til" som hendes egen sindstilstand, der er synlig i billedet, og antydningen af at hun kunne have "forberedt" sig på en sådan situation er næppe forsvarlig. Den form for tolkninger er reduktive og kan bidrage til en yderligere stereotypisering af nazismens ofre.

Netop dette fotografi har også leveret billedmaterialet til bogomslaget. Her er det forstørret og gengivet i en brun farveskala, der forlener fotografiet med en yderligere patina eller aura. Farven signalerer et ophav, der ligger læn- gere tilbage end 1940'erne, og det hensætter dermed kvinden i en mere ubestemt fortid. Resultatet er, at illustrationen her aktivt er med til at mytologisere begivenhederne og de involverede aktører. De bliver så at sige tilskrevet et tidløst "ondskabens rige" som i princippet ligger uden for historievidenskabens forståelsesramme. Dette implicite syn på nazismens historie klæder en bog der er beregnet til læsere, for hvem disse begivenheder allerede i kraft af den tidsmæssige distance tilhører en anden – uendelig fjern – tid, meget dårligt. Hvis billeder skal kunne yde et selvstændigt bidrag til historieskrivningen og ikke blot skal bruges som "illustrationer" af mere abstrakte analyser og perspektiver, må de behandles med samme omhu som skriftlige kilder.

Dorthe Seifert

Ecce homo (III): Pekingeseren og den afskyelige snemand

Af Anne Katrine Gjerløff, cand.mag., ph.d.stipendiat, Institut for Historie, Københavns Universitet.

I slutningen af 1930'erne fandt palæontologen Von Koenigswald blandt andre mystiske medikamenter på kinesiske apoteker en håndfuld såkaldte dragetænder. Et par af disse lignede i bemærkelsesværdig grad mennesketænder, men var alt for store til at kunne stamme fra et nutidigt menneske. Omkring århundredeskiftet var de første fund af forhistoriske mennesker fundet på Java, og siden 1931 havde Koenigswald forsat eftersøgningen af hvad han mente måtte være kæmpemæssige fortidsmennesker på de javanesiske flodbredder. Dragetænderne bekræftede kun hans formodninger om menneskets asiatiske rødder og han gav siden den hypotetiske kæmpeabe navnet *Gigantopithecus blackii*. Artsnavnet var en hyldest til opdageren af pekingmennesket – Davidson Black – der døde pludseligt i 1934.

På grund af jødeforfølgelserne måtte den anerkendte tyske antropolog Franz Weidenreich i 1935 flygte fra Tyskland. Han endte i Kina hvor han overtog ledelsen af de udgravninger af Pekingmennesket som Black havde påbegyndt i 1920'erne. Weidenreich og Koenigswald var nu i spidsen for tidens mest spektakulære udgravninger af forhistoriske mennesker. Asien blev opfattet som menneskehedens vugge, og de to forskere korresponderede ivrigt om deres hanebrydende udgravninger og teorier.

Ved udbruddet af 2. verdenskrig blev Koenigswald interneret efter den japanske invasion af Java, og Weidenreich flygtede til USA. På samme tidspunkt forsvandt også de originale fossiler af Pekingmennesket som var sendt til USA for at undgå at de skulle blive krigsbytte. Fossilerne blev aldrig siden fundet. Weidenreich sad nu tilbage i New York uden originalfossiler, men med en række oplysninger som Koenigswald havde nået at sende ham om et nyt fund på Java. Dette fund havde fået navnet *Meganthropus palæojavanicus* og blev af Weidenreich opfattet som en mellemform mellem et kæmpemenneske og det moderne menneske. Weidenreich opfattede altså menneskets udvikling som en stadig formindskelse fra den forhistoriske kæmpeabe *Gigantopithecus*.

Weidenreich forklarede menneskets store hjer-

ne med denne dværgvækstteori og med en sammenligning med hunderacers størrelse. I forhold til en grand danois har en lille hund som en pekingeser en relativt større hjerne og et rundere og mindre fremspringende ansigt – nøjagtig som mennesket adskiller sig fra abernes træk og hjernevolumen. Mennesket kan altså opfattes som primaternes pekingeser. De fleste – også Koenigswald – var skeptiske overfor Weidenreichs teori, men på grund af sin død i 1948 nåede Weidenreich ikke at se teoriens fald og de asiatiske fund blegne i lyset af de følgende års fantastiske afrikanske fossilfund.

Tanken om den forhistoriske kæmpeabe overlevede dog både i palæoantropologien hvor den opfattedes som en uddød sideform og ikke mindst i populærkultur og sensationsjournalistik. Med videnskabens påvisning af en asiatisk kæmpeabe, kunne man jo forklare de mange myter og observationer af det væsen man kaldte Yeti eller den afskyelige snemand. Det kunne jo være *Gigantopithecus* der havde overlevet i de mest afsidesliggende dele af Asien – i Himalaya, i de kinesiske bjergområder og i Indonesiens urskove. Yeti kunne simpelthen være en såkaldt relikthominid – et overlevet levn.

I 1970'erne iværksatte den kinesiske regering således en storstilet eftersøgning efter den kæmpemæssige abe, og i dag er en række forskere overbevist om at Sumatras jungle gemmer på hemmeligheden om menneskets udvikling i form af den mytiske abe *Orangpendek* og at de mongolske højsletter huser de neandertallignende *Almasti*. Alle de gange angivelige rester af sådanne relikthominider er blevet videnskabeligt undersøgt har der desværre været tale om svindeprodukter – f.eks. gedepels eller barberede abelig. Selv om alle forsøg på at dokumentere eksistensen af sådanne aber er slået fejl, er interessen endnu levende og tanken om en mystisk kæmpeabe har givet næring til film og tegneserier om King Kong, Bonga og Big Joe Young. Og der er nok heller ikke tvivl om, at den lille menneskelige pekingeser vil bjæffe højt og forskrækket hvis den en dag i junglen møder sin gigantiske fætter.

Anne Katrine Gjerløff